

YÜZELLİLİK BİR MUHBİRİN PORTRESİ: YAVER-İ HAS KIRAZ AHMET HAMDİ PAŞA NAM-I DİĞER HAMDİ ZEZA

PORTRAIT OF AN INFORMER WHO WAS ONE OF THE 150 PERSONA
NON GRATA: YAVER-I HAS KIRAZ AHMET HAMDİ PASHA, ALSO
KNOWN AS HAMDİ ZEZA

Şaduman HALICI*

Geliş Tarihi/Received:09.06.2020

Kabul Tarihi/Accepted: 24.06.2020

HALICI, Şaduman, (2020), "Yüzellilik Bir Muhbirin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmet Hamdi Paşa Nam-ı Diğer Hamdi Zeza", Belgi Dergisi, C.2, S.20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2020/II, ss. 2343-2364.

Öz

Bu çalışmada Milli Mücadele günlerinde Anadolu'daki milli uyanışa, Heyet-i Temsiliye'nin ve TBMM'nin kararlarına karşı duran Ahmet Hamdi Paşa'nın yaşam öyküsü ele alınacaktır. Ahmet Hamdi Paşa 27 Haziran 1871 yılında Hersek'e bağlı Nikşic'de doğmuştur. Harbiye Mektebi'nden mezun olmuştur. Sınır Müfettişliği görevlerindeki başarısı nedeniyle II. Abdülhamit tarafından ödüllendirilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde terfi ettirilmediği için muhalefet saflarına geçmiştir. Mondros Mütarekesi'nin ardından siyasete atılmış, Milli Mücadele'ye karşı örgütler kurmuş ya da içinde yer almıştır. Nigehban Askeri Cemiyeti, Kızılhançer Cemiyeti ve İla-yı Vatan Cemiyeti'nin kurucularındandır. Tarikat-ı Salahiye adlı cemiyeti de o örgütlemiştir. Anadolu'da çıkarılan iç ayaklanmalara destek vermiştir. Padişah Vahideddin'in fahri yaveri olmuştur. 5. Ordu Komutanı olarak Eskişehir'de Milli Güçlere karşı örgütlenmeler yapmıştır. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından Vahideddin'i sık sık ziyaret etmiştir. Sadrazam Damat Ferit'in yalısında yapılan toplantılara katılmıştır. İstanbul'da geleceklerinden endişeye kapılarak İngiliz Elçiliği'ne sığınanlar arasında yer almıştır. 6 Kasım 1922'de İngilizlerce Taşkışla'ya sevk edilmiş, burada on gün kaldıktan sonra Köstence'ye gönderilmiştir.

Ahmet Hamdi Paşa Romanya'nın Köstence kentine yerleşmiştir. Mehmet Ali, Mustafa Sabri, Gümülcineli İsmail ve Vehip Paşa gibi Türkiye karşıtları ile yolları Köstence'de bulmuştur. Yine Köstence'de bulunan ve Osmanlı Hanedanı'nın en zenginlerinden sayılan Yusuf İzzettin Efendi'nin oğlu Nizamettin Efendi'nin himayesine girmiştir. Vahideddin ile haberleşmesini Tütüncübaşı Şükrü aracılığı ile sürdürmüştür. Arnavutluk vatandaşlığına geçmiş, maddi açıdan rahat bir yaşam sürmüştür. Tarikat-ı Salâhiye'yi yurt dışında da örgütlemiştir. Temmuz 1925 yılına değin Türkiye aleyhinde çalışmıştır. Bu yıldan itibaren ülke dışında yaşayan Türkiye karşıtları ile ilgi olarak Türk makamları için muhbirlik yapmıştır. Türkiye adına çeşitli ülkeleri ziyaret etmiş, bilgi toplamıştır. Oldukça değerli bilgileri Türk makamlarına iletmiştir. Bunlar arasında bulunan San-Remo görüşmeleri Vahideddin'in Türkiye'ye dönüş planını içermektedir. Bu plan çerçevesinde bir ordu örgütlenmesine de girişilmiştir. Ahmet Hamdi Paşa sürgündeki muhaliflerin kurduğu örgütlerin başarısız olacağını düşünmüştür. Muhalif isimleri de ağır bir şekilde eleştirmiştir. Yaptığı hizmetin karşılığı olarak Türkiye Ahmet Hamdi Paşa'ya para ödemişe de Türk yetkililer onu güvenilir bulunmamış, çift taraflı çalıştığından şüphe edilmiştir. Sürgündeki arkadaşları da ondan şüphelenmiştir. Muhbir olduğu bilgisi yayılmıştır. O ise kendisine çok güven duymuştur. Hatta kendisini Lawrence'a benzetmiştir. İngilizlerin ona sunduğu imkânları Türk yetkililerden istemiştir. Yaşamının sonuna dek muhbirliğini sürdürmüştür. 1931 yılında Ahmet Hamdi Paşa'nın sağlığı bozulmaya başlamıştır. Çalışmalarını sürdürse de moral çöküntü yaşamaya da başlamıştır. Türk makamlarına yaptığı başvurularla çeşitli isteklerde bulunmuştur.

*Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti ABD, ESKİŞEHİR, shalici@anadolu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-7575-7516>)

Hatta Başbakanlığı da bir mektup göndermiştir. Özellikle Yüzellilik listeden adının çıkarılmasını ve Türkiye'ye dönmesine izin verilmesini istemiştir. Ancak Türkiye böyle bir karar almamıştır. 1935 yılına geldiğinde hastalığı şiddetlenmiştir. 18 Ocak'ta ölmüştür. Cenazesi Türkiye'nin gönderdiği para ile defnedilmiştir. Evrakları ise Türk yetkililerce alınmış, mühürlenmiş ve Bükreş Elçiliği'ne gönderilmiştir. Özel eşyaları ise kızı Mihrican'a teslim edilmiştir.

"Kiraz" lakabıyla ünlenen Ahmet Hamdi Paşa, daha Milli Mücadele sürerken Ankara Bidayet Ceza Mahkemesi'nin 3 Temmuz 1920'de gıyabında yaptığı yargılama sonucu, Vatana İhanet Yasası'nın ikinci maddesi gereğince, yakalandığında tekrar muhakeme edilmek üzere idama mahkûm edilmiştir. Büyük Zafer'in ardından ülkeden kaçmış, Lozan Antlaşması'na ekli Genel Af Protokolü çerçevesinde af dışında bırakılan yüz elli kişi arasında ilk sırada yer almıştır. Tarihimize Yüzellilikler Listesi olarak geçen bu belgede "Vahideddin'in Beraberindekiler" başlığı altında yer alan, diğer Yüzellilikler gibi 28 Mayıs 1927 kabul edilen 1064 sayılı kanunla Türk vatandaşlığından çıkarılan "Yaver-i Has Kiraz Hamdi Paşa"nın sürgün yaşamı, muhbirliği, sürgündeki muhalefet hakkındaki düşünceleri ve içine düştüğü moral çöküntü de istihbarat (Milli Âmale Hizmet/MAH) belgelerine dayalı olarak bu çalışmada yer bulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kiraz Hamdi Paşa, San-Remo Görüşmeleri, Muhbir, Tarikat-ı Salâhiye, Af İsteği.*

Abstract

This study will discuss the biography of Ahmet Hamdi Pasha, who opposed the national awakening in Anatolia in the days of the War of Independence, and the decisions of the Representative Committee and the Grand National Assembly of Turkey. Ahmet Hamdi Pasha was born in Nikšić, a part of Herzegovina, on June 27, 1871. He was graduated from Military Academy. He was awarded by Abdulhamid II due to his success in his duties within Border Inspection. He joined the opposition side since he was not promoted during the period of the Party of Union and Progress. He entered politics following the Armistice of Mudros and either found or joined organizations against the War of Independence. He is among the founders of the Nıghebhan Military Association, Kızılhancer Association, and İla-yı Vatan Association. He also organized the association named Tarikat-ı Salâhiye. He supported civil rebellions staged in Anatolia. He was the honorary aide-de-camp of Sultan Vahideddin. He carried out organizations against National Forces as 5th Army Commander in Eskisehir. He frequently visited Vahideddin after the victory of the War of Independence. He attended the meetings held in the seaside residence of Grand Vizier Damat Ferid. He was among the ones who were worried about their future and took refuge in the British Embassy in Istanbul. He was sent to Taskısla by the British on November 6, 1922, and, after staying here for ten days, he was sent to Kostence.

Ahmet Hamdi Pasha settled in Kostence city of Romania. His path crossed with Turkey opponents such as Mehmet Ali, Mustafa Sabri, Gumulcineli Ismail, and Vehip Pasha in Kostence. He was taken under the protection of Nizamettin Efendi, son of Yusuf İzzettin Efendi, who was also in Kostence and regarded as one of the wealthiest persons of Ottoman Dynasty. He maintained his communication with Vahideddin through Tutuncubası Sukru. He acquired Albanian citizenship and led a financially easy life. He organized Tarikat-ı Sallâhiye also abroad. He operated against Turkey until July 1925. As of this year, he acted as an informant for Turkish authorities regarding the Turkey opponents living abroad. He visited various countries on behalf of Turkey and gathered information. He conveyed information of great value to Turkish authorities. The San-Remo conference, which was among these, included the return plan of Vahideddin to Turkey. An army organization was embarked within the frame of this plan. Ahmet Hamdi Pasha thought that organizations founded by opponents in exile would be unsuccessful. He also strongly criticized the opponent names. Although Turkey paid money to Ahmet Hamdi Pasha, Turkish authorities did not trust him and doubted that he might be a double agent. His friends in exile also doubted him. The intelligence stating that he was an informant got out. However, he always felt confident. He even identified himself with Lawrence. He demanded the facilities provided to him by the British from Turkish authorities. He continued to be an informant throughout his life. Ahmet Hamdi Pasha's health started to worsen in 1931. Although he continued his works, he also started to collapse in the sense of morale. He made various demands through the applications he made to Turkish authorities. He event sent a letter to the prime minister's office. He demanded his name to be removed from the list of Yuzellilik (The Group of One Hundred Fifty) and to be allowed to return to Turkey. However, Turkey did not take such a decision. His illness aggravated in 1935. He died on January 18. His funeral was held with

Yüzellilik Bir Muhbirin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmet Hamdi Paşa Nam-ı Diğer Hamdi Zeza

the money sent by Turkey. His documents were seized by Turkish authorities, sealed, and sent to Bucharest Embassy. His personal belongings were handed over to his daughter Mihrican.

Ahmet Hamdi Pasha, who became famous with “Kiraz” nickname, was condemned to death with the purpose of retry when he was captured in accordance with the second article of Law on Treason following the trial conducted in absentia by Ankara Criminal Court of First Instance on the date of July 3, 1920, when the War of Independence was still continuing. Following the Grand Victory, he fled the country, and was listed first among one hundred and fifty personae non grata, who were excluded from the amnesty within the frame of the General Amnesty Protocol attached to the Treaty of Lausanne. This study will also discuss the life in exile, whistleblowing activities, thoughts on opposition in exile, and psychological breakdown of “Yaver-i Has Kiraz Hamdi Pasha” based on the intelligence (National Personnel Service /MAH) documents, who was included in the List of 150 Personae Non Grate under the section the “Entourage/Company of Vahideddin”, and who was denationalized together with other 150 personae non grate with the law no: 1064 enacted in May 28, 1927.

Keywords: *Kiraz Hamdi Pasha, San-Remo Negotiations, Informer, Tarikat-ı Sallahiye, Appeal for Amnesty.*

GİRİŞ:

Bu çalışmada “Kiraz” lakabıyla ünlenen Ahmet Hamdi Paşa’nın gerek Milli Mücadele günlerinde Heyet-i Temsiliye’ye ve TBMM’ye gerekse ülkeden kaçıp Köstence’ye yerleştiği ilk yıllarda Mustafa Kemal Türkiye’sine karşı takındığı muhalif tutum ele alınacaktır. Ardından nasıl muhbir olduğu, Türkiye’ye hangi konularda bilgi aktardığı, sürgündeki muhalifler, Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki düşünceleri istihbarat raporlarına dayalı olarak değerlendirilecektir.

A- Ahmet Hamdi Paşa Kimdir?

Ahmet Hamdi, 27 Haziran 1871’de Hersek sancağına bağlı Nikşiç’te doğdu. Babası Binbaşı Necib Bey, Prizren’e bağlı Hâss nahiyesi Ragova karyesinde yerleşmiş olan Zeza ailesindendi. Annesi Naciye Hanım ise II. Abdülmecid’in cülusunda Anadolu’dan toplanan asilzadelerden biri olarak Saray’da emir çavuşluğu görevine getirilen Miralay Hüseyin Bey’in kızı idi. Ahmet Hamdi, ilköğrenimine Preveze İptidai Mektebi’nde başladı, Delvine’de Türk okulu olmadığı için Rum Mektebi’nde tamamladı. Rüştiye’yi İşkodra’da bitirdi. Lise öğrenimine Trablusgarp İdadisi’nde başladı, bir süre Hanya’da Mekteb-i Kebir-i İslam’a devam etti. Sonra İşkodra’ya geldi. İşkodra vali ve kumandanı Müşir Mustafa Asım Paşa’nın önerisi ile Manastır İdadisine kaydoldu. Lise eğitimini Bursa Askeri İdadisi’nde tamamlayarak 1887/1888’de Harbiye Mektebi’ne girdi. 1890/1891 yılında mülazım rütbesi ile Erkân-ı Harbiye Mektebi’ne geçti. 1893/1894’te kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. Kaleme aldığı Rehber-i Fennî, Süvarinin Sahra Hidemâtı ve Demirköprücülük eserleri Erkân-ı Harbiye Reisi Müşir Ethem Paşa tarafından Padişah’a takdim edilince Fahri Yaverlik ile Sanayi-i Nefise ve İftihar madalyaları verilerek ödüllendirildi. 1897 yılında Kolağası rütbesi ile dördüncü rütbeden Mecidî, üçüncü rütbeden Osmanî nişanları ve Gümüş İmtiyaz madalyası verilerek Belgrat Elçiliği’ne askeri ateşe olarak atandı. 1898 yılında Binbaşılığa yükseldi. Turhan Paşa ile birlikte Rus Çarı Nikola nezdine temsilci olarak gönderilirken Kaymakam oldu. 1899 yılında özel görevle Niş’e gönderildi. Aynı yıl Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ Sınır Müfettişliği’ne atandı. Bu görevi sırasındaki başarıları nedeniyle 28 Nisan 1900’de II. Abdülhamid tarafından kabul edilerek bin lira ile ödüllendirildi. Rütbesi de Mirlivalığa yükseltildi. Meşrutiyet’in ilanına kadar geçen sürede pek çok nişan ve madalya aldı; Altın İmtiyaz, Altın Liyakat, Birinci Mecidî, Birinci Osmanî nişanları ile Yemen ve Girit

madalyaları, Hicaz Şimendiferi Altın Madalyası bunlar arasındaydı. Ferikliğe terfi kararı çıkmışken Meşrutiyet'in ilanı üzerine iradesi çıkmadı. Üsküp Fırkası Komutanlığı'na atandı. İttihatçılar tarafından terfisi onaylanmadığı için muhalefet saflarına geçti. 31 Mart Olayı'nın ardından rütbesi miralaylığa düşürülerek Şark Vilayetleri Tensikat Reisliği'ne atandı. Trabzon, Sivas, Harput, Diyarbakır, Van ve Bitlis'te Jandarma'yı düzene koymak için çalışmalar yaptı. 1911 yılında önce Yemen'de Birinci Fırka Kumandanlığı, ardından Hadide Fırkası Kumandanlığı yaptı. Yeniden Mirliya oldu. 1912 yılında komutanlıktan istifa etti. Bir yıl kadar San'a ve Hadide'de kaldıktan sonra 1913 yılında İstanbul'a döndü. İzzet Paşa'nın Harbiye Nazırı olduğu dönemde emekliye ayrıldı¹.

B- Mütareke Dönemi'ndeki Çalışmaları ve Köstence'ye Kaçışı

Mondros Mütarekesi'nin ardından siyasî faaliyetleri hız kazandı. Ocak 1919'da, kendilerini İttihatçıların amansız düşmanı sayan bir grup emekli paşa ve subay grubu tarafından kurulan, daha sonra kendisi gibi Yüzellilik listeye alınacak olan Kaymakam Fettah, Çopur Hakkı, Manavoğlu Nevres'in de üyesi bulunduğu Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi ile Kızılhançer Cemiyeti'nin kurucu ve yöneticileri arasında yer aldı². Süleyman Şefik Paşa'nın has adamı olan³ Ahmet Hamdi Paşa, onun III. Damat Ferit Kabinesi'nde Harbiye Nazırı olması üzerine yeniden ordu hizmetine alındı. Süleyman Şefik'in girişimleriyle önce Dürzî Esat Paşa Divan-ı Harbi'nin üyeleri arasında alındı, ama istifa etti. Ardından Edirne vali ve kumandanlığı önerildi, onu da reddetti⁴. Nihayet 31 Ağustos'ta Ali Fuat Paşa'nın yerine Ankara'daki 20. Kolordu Komutanlığı'na atandı. Ali Fuat Paşa onun Ankara'ya gelmesine izin vermeyince Eskişehir'de yıkıcı faaliyetlere girişti. Millici Mıntıka Kumandanı Atıf Bey'in İngilizler tarafından görevinden alınmasını, tutuklanmasını fırsat bilerek ve sırtını İngilizlere dayayarak Mutasarrıf Hilmi Bey'le birlikte Eskişehir'in Kuva-yı Milliye bölgesi dışında kalması için yoğun çaba harcadı. Kiraz Hamdi Paşa Ankara'ya sokulmayınca, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa kolorduyu onun ayağına getirdi; Ankara'daki 20. Kolordu'nun dağıtılmasına karar verilerek yerine Kiraz Hamdi komutasında Eskişehir merkezli 5. Kolordu kuruldu. Harbiye Nazırı ayrıca Ankara'daki kolorduda görevli olanların on beş gün içinde yeni kolorduda toplanmalarını, aksine hareket edenlerin kovuşturulacağını bildiren ordunun kadrolarını da doldurmaya çalıştı⁵. Ancak Ankara'dan gelen olmadığı gibi Eskişehir'deki milliciler de "Yaşasın Millet" nidalarıyla Kiraz Hamdi'nin evini bastı. Bu olaydan sonra Mutasarrıf Hilmi'ye yolladığı bir tezkerede polis cemiyetinin, jandarma kuvvetinin millici olduklarına işaret etti. "Bu mevkiye hükümetin nüfuzu hiç gibidir" diyerek Eskişehir'de kalmayacağını ilk işaretini verdi. Vali Cemal Bey'in Konya'dan kaçışı ise umutsuzluğunu artırdı⁶. Ne var ki bu umutsuzluk, Afyonkarahisar'daki genel sıhhiye deposundan 20. Kolordu adına gönderilen 2152 lira 6 kuruş değerindeki eşya ve sıhhiye malzemesini zimmetine geçirmesine engel olmadı⁷. Ekim ayı başında Damat Ferit'in istifasının ardından 2 Ekim'de Ali Rıza Paşa kabinesinin kurulması ve nihayet 4 Ekim

1 *Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) Arşivi*, DN:12222-1, Bn:3/A 10, 11, 13.

2 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 340, 463; *Tan Gazetesi*, 31 Mayıs 1938.

3 Süleyman Şefik Harbiye Nazırı olunca Kiraz Hamdi'nin jandarma kaymakamlığından atılmış olan kardeşi Faik'in rütbesini de iade etmiş ve kendisine gizli bir teşkilat kurdurulmuştur.

4 *EGM Arşivi*, DN:12222-1, Bn:3/A 11.

5 Ali Fuat Cebesoy, *Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü*, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s.175-176, 183, 198-217.

6 A. F. Cebesoy, *Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü*, s.234-239.

7 *EGM Arşivi*, DN:12222-1, Bn:2/C4, Bt: 15.5.1932.

Yüzellilik Bir Muhbirin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmet Hamdi Paşa Nam-ı Diğer
Hamdi Zeza

1919 gecesı Mutasarıf Hilmi'nin öldürölmesi Kiraz Hamdi'yi endişelendirdi. Eskişehir'de, Heyet-i Temsiliye egemenliğı kurulurken o, İstanbul'a döndü⁸.

Çok iyi derecede Arapça, Rumca, Fransızca, Almanca, İngilizce, Ulahça, Arnavutça, Sırpça ve Rusça bilen Kiraz Hamdi Paşa⁹ için 1919 yılı sonu ve 1920 başları cemiyet kurma/katılma dönemi oldu. Anadolu'yu iç savaş ortamına dönüştüren ayaklanmalarda başrol üstlendi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF)'ndaki iç çekışmelerden tedirgin olan Vahideddin ve Damat Ferit'in güdülemesi ile 1919 Kasım ayında Osmanlı İla-yı Vatan Cemiyeti'ni kurdu. Vahideddin'in bina tahsis ettiğı, üyelerine yüz, yüz ellişer lira aylık verdiğı bu cemiyetin amacı; dağınik haldeki muhalefeti tek merkezde toplamak, "büyük bir kitle-i inkılap" haline getirerek "Anadolu bâğilerine [eşkıyalarına] karşı galebe" sağlamaktı¹⁰. 20 Mayıs 1920'de ise İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin kuruluşunda ve örgütlenmesinde etkili oldu, Cemiyetin başkanvekilliğini üstlendi. Bu görevi kabul ederken yaptığı yarım saatlik konuşmada ülkenin içinde bulunduğu durumdan yola çıkarak cemiyete olan gerekliliğı anlattı. Hatta katılımcıları ağılattı¹¹. Balıkesir ve Bandırma havalisinde şube açmak için girişimlerde bulundu¹². 19 Eylül 1920'de ise kurduğı İla-yı Vatan Cemiyeti'nin başına Yahya Adnan Paşa'yı geçirerek gizli ve ihtilalci bir örgüt olarak Tarikat-ı Salâhiye Cemiyeti'ni oluşturdu¹³. Üyesi olduğı örgütlerle, cemiyetlerle Milli Mücadele'yi sonlandırma girişimlerine hız verdi. Anzavur ayaklanmalarını destekledi. Bu kuvvetin 20 Şubat 1920'de Biga'da başlattığı olaylardan güç alarak Salih Paşa Hükümeti'ni devirmek, Damat Ferit'i yeniden iş başına getirmek amacıyla Cemiyet-i Ahmediye'yi oluşturan grubun içinde yer aldı. İngilizler de bu örgüte Şah İsmail aracılığı ile beş bin İngiliz altını vererek destek oldu. Anzavur kuvvetlerine "Kuva-yı Muhammediye" adını veren bu grup Kızılhançercileri de Anzavur'a destek vermek üzere Karabiga'ya gönderdi¹⁴. Damat Ferit 4 Mart 1920'de onların desteğı ile sadrazam olurken Kiraz Hamdi de 3 Mayıs'ta, 14 Nisan'dan geçerli olmak üzere fahri yaverlik kordonunu taktı¹⁵. 8 Mayıs'ta 25. Kolordu Kumandanlığına atandı¹⁶ Kuva-yı İnzibatiye 20 Mayıs'ta Karamürsel'i işgal ettiğinde sadrazamla birlikte bu güçlerin hareketini denetlemek amacıyla İzmit'e gitti ise de halktan destek görmeyince hayal kırıklığına uğradı¹⁷.

1920 ortalarında Vahideddin'in Başyaveri Avni Paşa ile anlaşmazlığa düşünce padişahla arası açıldı. Bunda Kiraz Hamdi'den hoşlanmayan İtilafçıların Padişah'a sundukları sayısız

8 "Yeni Kabine", İleri, 3 Ekim 1919, No: 622-240; "Hamdi Paşa Geliyor", İleri, 5 Ekim 1919, No: 624-242, s. 3'te şöyle deniyor: "Beşinci Kolordu Kumandanlığına tayin edilip Eskişehir'de karargâhını tesis eden Hamdi paşa gördüğü lüzum üzerine karargâhını İzmit'e nakletmiştir. Müşarünileyhin artık vücuduna ihtiyaç kalmadığından Harbiye Nezareti'nce buraya avdeti emrinin derdest-i tebliğ olduğu müstahberdir". "Konya Harekât-ı Milliyeyi Nasıl Kabul Etti", *Alemdar*, 5 Ekim 1919, No:1594-294, s. 2; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. II, TTK, Ankara, 1994, s. 146.

9 *EGM Arşivi*, DN:12222-1, Bn: 3/A 8.

10 T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 506-508, 559. Kimi üyeleri sürgün yıllarında Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik yıkıcı faaliyetlerde bulunacak olan cemiyet Hilafet Ordusu hazırlanması yolunda çalışmaları da yapmış, hatta Kiraz Hamdi Paşa Dağıstan Gürcülerinden oluşacak bir tümen kurulması için General Halilof'a başvurmuş, bu iş için kendisine üç yüz bin lira önermiştir. Yine Midilli'de kurulan Anadolu İhtilal Komitesi ile ortaklaşa sahillerden çıkarma yapılacaktır. 1927'de Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişiminde bulunan Hacı Sami de bu komitenin üyesidir.

11 "Hamdi Paşa Hazretleri", *Türkçe İstanbul*, 23 Eylül 1919, No: 287, s. 2.

12 Selim Sarıbey, *İstiklal Harbinde Mudurnu-Bolu-Düzce*, Aydın Halkevi Yayını, Aydın, 1943, s. 21; T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 117.

13 T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 506-508, 559.

14 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)*, Yıl 5, Sayı 18, Aralık 1956, Belge 452-454; "Kâzım Özalp Anlatıyor", *Yakın Tarihimiz*, C. 2, Sayı 22, 26 Temmuz 1962, s. 260-262.

15 *EGM Arşivi*, DN:12222-1, Bn:3/A 11; *Takvim-i Vekayi*, 3 Mayıs 1920, No: 3843, s. 1.

16 *Takvim-i Vekayi*, 8 Mayıs 1920, No: 3847, s. 1.

17 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. III, Ankara: TTK, 1995, s. 48.

ihbarların da etkisi oldu¹⁸. Söylediğine göre Harbiye Nazırı olmasını da Lider Sadık, Gümülcinelî İsmail, Mehmet Ali, Mustafa Sabri “rezilleri” engellemiştir. Vahideddin onun hakkında sunulan jurnalleri kendisine göstermişti. Sabri Hoca şöyle demiştir: “

En şiddetli zekâyâ mâlik cevvel ve faâl olan bu Arnavud erkân-ı harbi paşasının Türklükle alakası olmadığından harbiye nezaretine getirilmesinde büyük mahzurlar olduğunu hasbe's-sadaka arz ederim” demiştir. Lider Sadık Bey ise “*daha fenâ*” söylüyordu: “*Hamdi Paşa'nın harbiye nezaretine geleceğini işiten zabitan hâl-i heyecandadır. Müşarünileyhin nâm-ı müste'ârı olan Kiraz lakabından müstefâd buyurulacağı veçhile zevk u sefaya meyyâl ve hissiyât-ı sadakatten dûn bir adam olduğundan ma'rûz mevkie getirildiği hâlde bu âna kadar sadâkatlerini muhafaza eden İstanbul ordusunun da isyân edeceğini arz ederim*”¹⁹.

Hakkındaki bu ihbarların da etkisi ile 25. Kolordu Kumandanlığında üç ay kalabildi. Kara Said Paşa, Maliye Nazırı Reşad Bey ve Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın ısrarlı istekleri ile kolordu lağvedilince açıkta kaldı. Kendisi bu tarihten sonra “*mâhiye kırk papel açık maaşıyla iki sene ziyk-ı mâişet içinde vakit geçirdim ve yalnız Cuma selamlıkları için evden çıktım*”²⁰ diyorsa da zaferin ardından sık sık Vahideddin'i ziyaret ve gelişmeleri öğrenmek için Saray'a gitti. 1922 Eylül ayında Damat Ferit'in yalısında son durumu görmek üzere toplananlar arasında yer aldı. Refet Paşa'nın İstanbul'a geldiği gün kendisini sultan değil halife olarak anmasından alınan Padişah'ın serzenişlerine tanık oldu. Ali Kemal'in tutuklandığı gün apar topar Padişah'a koşup haber veren de oydu²¹. Kuşkusuz bu temaslarında Vahideddin'in kaçacağını sezdi. İstanbul'da geleceklelerinden endişeye kapılarak İngiliz Elçiliği'ne sığınanlar arasında yer aldı. 6 Kasım'da İngilizlerce Taşkılla'ya sevk edildi, burada on gün kaldıktan sonra²² kendi anlatımı ile “*su-i tefehhüm dolayısıyla bir kazaya uğramamak için ehîbbâsının tavsiye ve icbârî üzerine Osmanlı pasaportu alarak 1922 senesi Teşrinisânîsinin [Kasım] on altıncı günü Romanya'nın Köstence kasabasına hicret veyahud firâr eyledi*”²³.

C- Köstence'deki İlk Yıllar

Kiraz Hamdi Paşa Romanya'nın Köstence kentine yerleşti. Mehmet Ali, Mustafa Sabri, Gümülcinelî İsmail, eski İttihatçılardan Vehip Paşa gibi Türkiye karşıtları ile yolları Köstence'de kesişti. Yine Köstence'de bulunan ve Osmanlı Hanedanı'nın en zenginlerinden sayılan Yusuf İzzettin Efendi'nin oğlu Nizamettin Efendi'nin etrafından kümelenenler arasında o da yer aldı²⁴. Yaşamının sonuna dek Köstence'de kalacaktı.

Kiraz Hamdi Paşa'nın sürgün yıllarındaki çalışmalarını, Türkiye'ye muhbirlik yapmadan önce ve sonra olmak üzere iki döneme ayırmak mümkündür. 1925 yılına değin Romanya'daki hemen tüm sürgünler gibi o da Türkiye karşıtı duruşunu sürdürdü. Bu tarihten sonra MAH'a başta diğer Yüzellilikler olmak üzere muhalifler ve Avrupa devletleri ile ilgili bilgiler aktardı. Kod adı 686 idi. 1926 yılından itibaren açık yazılarında “*Malum Zat*” ya da “*Malum Muhbir*” takma adını kullandığı gibi iç yazışmalarda ondan “*Köstence Muhbiri*” olarak da bahsedildi²⁵. Yüzelliliklerden özellikle Mehmet Ali, Gümülcinelî İsmail,

18 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/E 2, Bt: 4.5.1928.

19 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/G 2, Bt: 25.1.1933.

20 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/A 11, Bt: 20.2.1927.

21 “Osmanlı Sarayının Son Günleri 18/19”, *Yeni Sabah*, 5 Nisan 1950/6 Nisan 1950.

22 *Tan*, 31 Mayıs 1938.

23 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/A 11, Bt: 20.2.1927.

24 Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cehenneminde*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1978 s. 107.

25 Bükreş Elçiliği EGM'ye bu adları da kullanacağını bildiriyor. Bkz. EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/R 6, Bt: 11 Şubat 1926; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No (BN): 01011750, Kutu No (KN): 1/210, Fihrist (F): 22.

Sait Molla, Çerkes Reşit, Tahir Ali ve İttihatçı Vehip Paşa ile sık sık görüştü ve mektuplaştı. Mektuplaştığı isimlerden biri de İskenderiye’de bulunan Dr. Selahattin Ali oldu. Bu özel yazışmalarda “*Hamdi Zeza*” imzasını kullandı. Vahideddin ile bağlantısını Tütüncübaşı Şükrü aracılığı ile sürdürdü²⁶. Görüşmelerin çoğu Köstence’de firarilerden Abdullah’ın kahvesinde gerçekleşti. Bazı görüşmeleri de evinde yaptı²⁷. Seyahatlerinde Arnavut pasaportunu kullandı. Zira Köstence’ye geldikten sonra Tiran Hükümeti ona Arnavut pasaportu vermişti²⁸.

Sürgündeki ilk yıllarında İtilafçıların muhalefeti ve suçlamaları ile karşı karşıya kaldı. Birbirlerine yazdıkları mektuplarda “*Kiraz Hamdi Paşa Rumelilidir. Mustafa Kemal Paşa’nın adamı ve hafiyesidir. Şâyân-ı i’timâd değildir*” kampanyası ile aleyhinde propaganda yapıldı²⁹ Bu dönemde maddi sıkıntı çekmedi. Hatta oldukça lüks bir yaşam sürdü. Onun ihtişamlı yaşamı muhaliflerin de dikkatinden kaçmadı. Zevk ve sefa içinde, İstanbul’dan daha iyi yaşadığı, İstanbul’daki ailesine yüklü miktarda para gönderdiği, kızlarını Köstence’ye getirerek onlar için harcamalarda bulunduğu, bu yetmiyormuş gibi bir de metres tuttuğu söylendi³⁰. Aylık harcamalarının İstanbul’daki emekli maaşının on katından daha fazla olduğuna dikkat çekildi³¹. Hatta kendisini Yüzellilik listeye bilerek, isteyerek aldırarak suçlandı. “*Böyle bir şerefe nail olmak canına minnettir. Bu vesileyle ömründe görmediği paraları alıyor*”³² denildi. Harcadığı paranın kaynağı sorgulanmaya başladığında ise dolandırıcılıkla suçlandı. Köstence’de cemiyetler kurarak, bu cemiyetler adına mektuplar düzenleyip, sanki Anadolu’da imiş gibi İstanbul’a, oradan da Köstence’ye kendisine gönderdiği, bu mektupları kullanarak da Hindistan ve Arabistan’daki birçok kişiyi dolandırdığı iddia edildi. Onun muhalif olmadığı, kendisine muhalif süsü verdiği, tâbiyetini ve ismini değiştirdiği de sıklıkla vurgulandı³³ Osmanlılıkla ve Türklükle ilgisi olmadığı ve hiç bir muhalifin onunla çalışmayacağı yolunda propagandalar yapıldı. Ne var ki bu propagandalar Kiraz Hamdi’nin değişik örgütlenmelerde yer bulmasının önüne geçemedi. Köstence’de faaliyet gösteren, Gümülcinelî İsmail’in başkan yardımcılığını yaptığı “*Umumî Muhalifin Cemiyeti*”nin üyesi idi. Bu cemiyet “*çığnenmiş olan hukuklarını geri alabilmek*” için Milletler Cemiyeti nezdinde girişimler yapmak amacıyla kurulmuştu. Bu amaç doğrultusunda çalışmalar da yaptı. Bununla birlikte cemiyet için toplanan paralar yönetim ve üyeler için geçim kaynağı da oldu. Aynı zamanda Gümülcinelî İsmail’in Mehmet Ali’ye açtığı karalama kampanyasına da alet edildi. Nitekim az sonra Gümülcinelî İsmail, Paşa’dan kaleme aldıkları resmî bir beyannameyi Romanya ve Bulgaristan’daki Türkçe gazetelerde yayınlattırmasını ve kendilerini Mehmet Ali’nin zulmünden kurtarmasını dileyecekti³⁴.

MAH’a ulaşan bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Kiraz Hamdi, Tarikat-ı Salâhiye’yi yurt dışında da örgütledi. Mütareke günlerinde cemiyetin amaç ve görevinin Müslümanları uyarmak, yükseltmek ve islah etmek, birbirine tanıtmak, aralarında birlik ve yardımlaşma sağlamak, birleştirip güçlendirerek İslamiyet’i yaymak olduğunu, bir çeşit “*misyon teşkilatı*” yaparak “*Siyon, Mason, Cizvit cemiyetleri*” gibi çalışmak istediğini, “*maalesef*” başarılı olamayıp “*husûf*” ettiğini, yani söndüğünü söyleyen Kiraz Hamdi, şimdi onu

26 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/D 8, Bt: 7.3.1928.

27 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 1/B 16, Bt: 9.5.1927.

28 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/F 2, Bt: 9.3.1927.

29 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/G 7.

30 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/D 12, Bt: 8.10.1924.

31 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/D 13, Bt: 8.10.1924.

32 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/D 14, Bt: 8.10.1924.

33 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/E 1, Bt: 8.10.1924.

34 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 2/D 4, Bt: 22.11.1932.

yeniden canlandırmayı görev edinmişti³⁵. Muhalifler arasında saygınlığını koruyabilmek amacıyla bu cemiyeti kullandı. Muhaliflerin kendi aralarındaki yazışmalarda Kiraz Hamdi Paşa “Mürşit” olarak anıldı ki mürşitlik Tarikat-ı Salâhiye’nin önemli payelerinden biriydi³⁶.

Kiraz Hamdi Paşa, Tütüncübaşı Şükrü aracılığı ile Vahideddin’den aldığı davet üzerine Mustafa Sabri, Gümülcineli İsmail, Mehmet Ali ve Vehip Paşa ile birlikte 24-30 Nisan 1925 tarihleri arasında San Remo’da Villa Magnoli’de yapılan görüşmelere katıldı. Türkiye’de yapılacak inkılap, Mustafa Kemal’in devrilmesi, Saltanatın iadesi ve bunun yönteminin ne olacağıın görüşüldüğü bu toplantılar sırasında *Ordu ve Millet Cemaat-i İnkılâbiyesi* adı ile bir cemiyet örgütlendi. Vehip Paşa’nın başkanlığı ve Gümülcineli İsmail’in yardımcılığında silahlı bir güç oluşturulması kararlaştırıldı. Toplantı sonunda onlara yol harçlıkları da veren Vahideddin katılımcıları toplantıdan “*İnşallah bundan sonra İstanbul’da buluşuruz*” umudu ile uğurladı³⁷. Kiraz Hamdi bu toplantıdan sonra Romanya’ya döndü. Alınan kararlar doğrultusunda yapılan hazırlıkların içinde oldu. Ancak ekip kısa sürede dağıldı. Zira Gümülcineli İsmail, Vahideddin’in aralarında paylaşmaları için emanet ettiği parayı kuracağı gazete için harcayacağını söyleyip vermeyince Mehmet Ali ile ipler koptu, kopmakla kalmadı kavga da başladı. Marsilya’ya giden Gümülcineli İsmail bu kavgada Kiraz Hamdi’yi yanında tutabilmek için ona ardi ardına mektuplar göndererek kendisini aklamaya çalıştı. Muhalefetin birlik olması gerektiğine işaret ederek “*İlanet edilecek tek adam*” dediği Mustafa Kemal’e karşı gerekirse İttihatçılarla bile birlik olunabileceğini belirtti³⁸. San Remo ekibinin dağılmış, daha doğrusu Mehmet Ali’nin dışlanmış olması, orada alınan kararların uygulamaya konmadığı anlamına da gelmiyordu. Zira bu tarihten sonra gerek Gümülcineli’nin gerekse Vehip Paşa’nın Avrupa’da ve Ortadoğu’daki faaliyetleri Kuşçubaşı Eşref ve kardeşi Sami ile kurulan ilişkiler bu yönde girişimlerin sürdüğünün kanıtıydı. Mustafa Kemal Paşa’ya 1926 ve 1927’de yapılacak suikast girişimi ile bağlantılı olduğunu kuvvetle düşündüğümüz bu hazırlıklar üç ay sonra yine Kiraz Hamdi tarafından Türkiye Cumhuriyeti’ne bildirildi. Kiraz Hamdi Paşa artık bir muhbirdi.

D- Muhbir Olarak Hizmetleri

1925 yılı Temmuz ayı başında Köstence Şehbenderi Mehmet Hüseyin Bey’i ziyaret eden Kiraz Hamdi, ağlayarak perişanlığından, sefaletinden bahsetti, ardından da “*Ben tamamen cumhuriyetçiyim, bütün prensiplerini kabul ediyorum. Bütün hıyanet ve mefsetle uğraşan Mehmed Ali, Gümülcineli İsmail Hakkı, Mustafa Sabri Hoca ve Avni Paşa’dır. Avni Paşa Gürcüleri isyana hazırlıyor. Bana merhamet etsinler. Memlekete avdet etmek istemem. Bana bir tahsisat versinler, her ne emrederler ise haricte de ânlarla hizmet edeyim*” diyerek Türkiye adına muhbirlik yapmak isteğini açıkladı³⁹. Harbiye’den çıkışında Osmanlı sancağı altında verdiği yemine Osmanlı Devleti’nin batısından sonra bile sadık kalmış, ancak bu sadakatin kendisini “mahva” sürüklediğini görmüş. Osmanlı’nın yerine geçen Cumhuriyet’in meşruiyeti ise tartışılmazmış. Eğer Osmanlı’ya yemin verdiği gibi Cumhuriyet de ona and içtirirse sadık kalacak ve yardımcısı olacakmış. İhanet etmeyi aklından geçirmeyecek, muhaliflere katılmayacakmış⁴⁰.

35 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/A 9, Bt: 20.2.1927.

36 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/A 1, Bt: 12.7.1927. Nizamnamesine göre Cemiyet üyeliği üç sınıfa ayrılmıştır. 1- Salâh-ı hal sınıfı: Hâdim, Mürşit, Sâi, Salâh-ı Nefs sınıfı: Kaşif, Vâkif, Arif, 3- Salâh-ı Tam Sınıfı: Muallim, Muhakkik, Mürşit. Bkz. T.Z. Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C.II, s. 558.

37 Bu görüşmeler için bkz. Şaduman Halıcı, “San Remo Görüşmeleri: Vahideddin, ‘Bir’ İttihatçı ve ‘Üç’ Yüzellilik”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 11, Sayı 22, (Güz 2015), s. 267-303.

38 EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 1/C 14; Bn: 1/A 10, Bt: 29.7.1926.

39 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 1/ A 1, Bt: 12.7.1925.

40 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/A 9, Bt: 20.2.1927.

Yüzellilik Bir Muhbirin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmet Hamdi Paşa Nam-ı Diğer
Hamdi Zeza

Türkiye Cumhuriyeti onun isteğini kabul etti. Görevine 9 Temmuz 1925'te⁴¹ San Remo belgelerini vererek başladı. İlk ödemeyi de 2 Ağustos 1925'te aldı⁴². Yüzelliliklerin, firarilerin kişisel ve örgütsel çalışmaları, çıkardıkları gazeteler, hangi ülkeye, kime hizmet ettikleri, aldıkları maaşlar gibi oldukça geniş yelpazede bilgi aktardı. Avrupa devletlerinin politikaları ve ajanları ile ilgili bilgiler de verdi. Avrupa'ya dair bilgilerin kaynağı Mehmet Ali'ydi. Köstence'deki siyasetçilerle, sosyete ile yakın ilişki kurduğu, Avrupa'da özellikle İngiltere'deki dostları ile sık sık haberleştiği için ondan olabildiğince yararlanmaya çalıştı. Daha etraflı bilgiler toplayabilmek için bir Avrupa gezisi yapmasına izin verilmesini istedi⁴³. Hizmetine karşılık olacak paranın miktarını da belirledi. Ağustos ayında yaptığı başvuruya göre üzerine düşen görevleri hakkıyla yerine getirmiş, getiriyormuş, çalıştırdığı ya da bilgi aldığı adamlara ödeme yapması gerekiyormuş. Eylül ayında kendisine *iki yüz elli Türk lirası* ödenmeliymiş. Ödeme yapılmadığı takdirde başka yollara başvurmak zorunda kalacaktı. Yapılırsa Türkiye Cumhuriyeti onun sadakatinden ve hizmetinden çok yararlanacaktı⁴⁴.

Kiraz Hamdi'nin Türkiye'den kimi kişisel istekleri de oldu. Türkiye'de bulunan damadı Mülazım Rüştü Bey ile kayınbiraderi Mehmet Emin Bey'in Eylül 1925'te yapılan yargılama sonucunda hapis cezası almaları üzerine MAH'a başvurdu. Aciz ve günahsız olduklarını, hapisanede yer işgal etmelerinin gereksiz olduğunu söyledi ve aldıkları cezasının sürgüne çevrilmesini istedi. Ancak bu isteği olumlu karşılık bulmadı⁴⁵.

Onun verdiği bilgiler Türkiye Cumhuriyeti'nce ciddiye de alındı. Türkiye Cumhuriyeti 1926 yılı başında Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile "*Köstence'deki hainlerin*" dağıtılmaları için Romanya Hükümeti'ne başvuruda bulundu. Bir liste de sundu. Romanya Hükümeti, Şubat ayı başında Türkiye'nin ihracını istediği isim listesini görüştü. Listedeki isimlerin siyasi sığınmacı olmasını dikkate alarak ve gelebilecek eleştirileri bertaraf etmek amacıyla şartlı ihraç yöntemini benimsedi. Buna göre Köstence'dekilerin Romanya'da Krayova veya Targovişte'ye gönderilmesi, bu kasabalara gitmek istemeyenlerin sınır dışı edilmesi, Romanya'ya dışarıdan geleceklerin de kabul edilmemesi kararını aldı. Karar, muhbir olduğu açıklanamayan Kiraz Hamdi'yi de kapsıyordu. 12 Şubat'ta Mehmet Ali, Vehip Paşa ve Kiraz Hamdi'nin Krayova'da, Mustafa Sabri, oğlu İbrahim Sabri, Vasfi Hoca, Mevlanzâde Rifat, Tarık Mümtaz ile diğer firarilerin Targovişte'de oturmaları kararlaştırıldı. Karar 4/5 Mart gecesi Köstence Emniyetine çağrıldıklarında memur Antonesko tarafından kendilerine tebliğ edildi. Buldukları yerden bakanlığın izni olmaksızın çıkamayacakları da hatırlatıldı⁴⁶.

Kararın ardından muhalifler Köstence'de kalmak ya da ikamet sürelerini uzatmak doğrultusunda harekete geçtiler. Kiraz Hamdi, Vehip Paşa ile birlikte Bükreş'e giderek Arnavut Sefiri Cemil Dino Bey'i ziyaret etti. Arnavut pasaportunu gösteren Kiraz Hamdi, Arnavut vatandaşı olduğunu ve Nikşiç'te doğduğunu söyleyerek ondan koruma istedi, resmî bir dilekçe de verdi⁴⁷. Cemil Dino, onlara Köstence Şehbenderi Mehmet Hüseyin Bey ile görüşmeden adım atamayacağını söyledi. Şehbenderle görüşmesinde Kiraz Hamdi ve Vehip'in ricalarına olumlu bakmakla birlikte "*kendisine ne denirse öyle hareket edeceğini*"

41 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/E 4, Bt: 4/5.3.1926; Bn: 3/E 12, Bt: 6.3.1926.

42 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/A 1, 11, Bt: 29.8.1925.

43 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/B 1, Bt: 26.11.1926.

44 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/A 1, 11, Bt: 29.8.1925.

45 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/B 11, Bt: 13.9.1925.

46 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/F 4, Bt: 4/5.3.1926.

47 Vehip Paşa ise Cemil Dino ile akrabalığından yararlanmak istemiş, Türk pasaportu olduğu için korumaya ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Girişimleri başarılı olmayınca Romanya'da bulunan eski Yunan Kralı'nın başyaveri aracılığı ile Köstence'de kalmaya çalışmış ancak olumlu sonuç alamamıştır. EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/F4, Bt: 9.3.1927.

bildirdi. Türkiye Cumhuriyeti Köstence'deki muhaliflerin sınır dışı edilmesinde ısrarcı oldu. Aynı günlerde Kiraz Hamdi TBMM Hükümeti'ne sitem dolu bir mektup gönderdi. *"Bendeniz din ve namus ve vicdanım ile hizmet ve sadakat-i ahd-ü peyman eyledim. Hükümete yakışan, merdane hareketle vaadini infaz ve felaket zamanlarında himayedir"* dedi. Hizmetine artık gerek duyulmuyorsa açıkça söylenmesini istedi, *"bendeniz de başımın çaresine bakayım"* diyerek hükümetten Arnavut tâbiyetini aldığı için listeden isminin çıkarılmasını ve Köstence'de oturmasına izin verilmesini rica etti. Ayrıca o güne kadar muhbirlikten biriken parasının ödenmesini de talep etti⁴⁸. Sonuçta Mehmet Ali, Mustafa Sabri, oğlu İbrahim Sabri, Vasfi Hoca, Mevlanzâde Rifat, Tarık Mümtaz, Avni Paşa ve Kör Emin Hoca Romanya dışına çıkarılarak Köstence'deki muhalefet grubu dağıtılırken Kiraz Hamdi Paşa'nın Köstence'de oturmasına izin verildi⁴⁹.

Oturma iznini alan, ancak istediği ödeneği alamayan Kiraz Hamdi Paşa, Emniyet Genel Müdürü Rifat Bey'e yazdığı bir mektupla kendisine yalnızca Haziran 1926 maaşının verildiğine dikkati çekerek *iki yüz İngiliz lirası* istedi⁵⁰. Bu paranın Türkiye için bilgi toplamak amacıyla San Remo ve Nice'e yapacağı ziyaretler için gerekli olduğunu belirtti. Yapacağı temaslar için hükümete bir ihtiyaç listesi de sundu. Listede kendisi için bir kat elbise ve pantolon, bir de fotoğraf makinesi, bilgi alabilmek için San Remo'daki *"eski kapu yoldaşları"* için birer kat elbise, Tütüncübaşı gibilere vermek için de para istedi. Ayrıca, hasta olan küçük kızının hava değişikliğine ve tedaviye ihtiyacı varmış, onu da Avrupa'ya göndermek niyetindeymiş⁵¹. MAH, 686'nın bu başvurularına yanıt vermeyince o isteklerini birkaç kez daha yineledi. Bilgi vermeyi de sürdürdü. Kasım 1926'da Kör Emin Hoca tarafından Mehmet Ali'ye gönderilen ve Yunanistan, Bulgaristan, Mısır ve Kıbrıs'ta Türkiye aleyhinde casusluk yapan ya da din değiştiren Yüzellilik ve firarilerin listesini MAH'a ulaştırdı. Aynı listeyi Yunanistan'da bulunan Yüzellilik Aziz Nuri'ye göndererek kimlerin gerçekten casus olduğunu da sordu⁵².

MAH, 1927 yılı başında Kiraz Hamdi'den ayrıntılı özgeçmişini istedi. Şubat ayında MAH'ın isteğini yerine getirdi. Sunduğu ayrıntılı özgeçmişine, kendisine yapılan suçlamalara yanıt niteliğinde bir rapor da ekledi. Buna göre Kiraz Ahmet Hamdi Paşa, Trablusgarp Savaşı sırasında Yemen sahillerini korumuş, Hadide bombardımanında metanet göstermiş, alçaklık yapmamış, Balkan Savaşı'na katılmamış, Osmanlı Devleti'ni genel savaşa sokan heyetler ve kabine üyeleri arasında yer almamış. Tüm askerlik hayatı süresince asker alımlarına, sıhhiye ve askeri mahkeme işlerine karışmamış. Tehcir, taktik, yağma, talan ve rüşvete bulaşmamış. Emri ile kimseyi idam ettirmemiş. Mondros Mütarekesi'ni düzenleyen, imzalayan, onaylayan kurul üyelerinden olmamış, fetva onaylayan heyetler arasına girmemiş. Sevr hakkında karar vermek üzere toplanan Saltanat Şurası'na ve Harbiye Nezareti'nde toplanan Damat Ferit'in Askeri Meclisi'ne katılmamış, hatta davet bile edilmemiş, Sevr'i imzalayan kabineye ve heyete de dahil değilmiş, Anadolu'ya muhalefet eden kabinelerin hiçbirine girmemiş, nazırlık yapmamış⁵³. Kuva-yı İnzibatiye

48 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/E 4, Bt: 4/5.3.1926.

49 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/E 13, Bt: 8.3.1926.

50 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/E 12, Bt: 6.3.1927.

51 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn:4/A2, Bt: 11.1.1926.

52. Yunanistan'da casusluk ile müteavvâgil olanlar (yurulmadan çalışanlar): 1- İşkenceci Adil 2- Edremidli Tevfik 3- Çerkes Kazım 5- Sakallı Kemal 6- Hasan Hicabi 7- Hafız Said 8- Polis müdür muâvini Kemal 9- Taksim Serkomiseri Sıdkı 10- Kürd Cemil 11- Eyüplü Kenan 12- Edhem Yahya 13- Aziz Nuri 14- Nüzhet Cemal. Mısır'da: 1- Kamil Paşa hafidi İdris Fuad 2- İzmirli Hafız İsmail Hakkı 3- Avronoszâde Sami 4- Hâfız Said'in kayını Serkomiser Lütfü 5- Yüzbaşı Şeref 6- Kaymakam Fettah 7- Laz Hasan. Bulgaristan'da: 1- Çerkes Hasan 2- Vasfi Hoca'nın çömezi Kemal. Kıbrıs'ta: 1- Said Molla 2- Fanizade Mesud. Din değiştirenler: 1- Bursalı Fabrikatör Necib 2- Sami 3- İzmirli Hasan Hayreddin 4- Trabzonlu Niyazi 5- Cahid. EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/B 3, Bt: 26.11.1926.

53 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/G 8, 3/A 8, Bt: 20.2.1927.

ile hiçbir ilişkisi yokmuş, bu örgütlenmede hiç yer almamış, Kürt Ahmet Hamdi Paşa ile karıştırılmıyormuş:

“Kuvâ-yı İnzibâtiye teşkilâtında ve kumandanlığında ve hatta bu teşkilata temas eden hiçbir vazifede bulunmadı[m]. Erkân-ı harbiye reisi olan ve İzmit Kuvâ-yı İnzibâtiye bozgunluğunda İngiliz tel örgülerine iltica eden ve badehu bahriye nazırı olan ve seyr-i sefâin idâresinde kömür dalaveresi yapan bu Kiraz Hamdi Paşa değildir o Ferîk Kürd Ahmed Hamdi Paşa’dır”⁵⁴.

MAH görevlilerinin, hükümet üyelerinin hafızasıyla alay etmeye yeltenen, kurduğu cemiyetleri unutarak, siyasi, mülkî, askerî açık ya da gizli hiçbir cemiyete katılmadığını hatta bu cemiyetlere üye olanlarla görüşmediğini iddia eden Kiraz Hamdi, Tarikat-ı Salâhiye’yi kurduğunu da reddetti. Yalnızca üye olduğunu belirtti. Üyeliğini de “*manda modası*” sırasında bir yabancıya himayesine girilmesini bir türlü kabul edemediği için İslam âleminin gücünden yararlanmak, içinde buldukları korkunç badireyi atlatmak, ‘cemiyet, parti, yurt, ocak, tünek’ gibi tabirlerden bıkmış olan halkı aydınlatmak için kabul ettiğini söyledi. Vahideddin’in yaveri olmasını da bir “*kusur ve kabahat*” olarak görmedi. “*Zira emsali pek çoktu*” diyerek Mustafa Kemal Paşa’yı işaret etti⁵⁵. Türkiye’ye, Türkiye’de ihanet etmediğini, şimdi de Türkiye için çalıştığını söyleyen Kiraz Hamdi kendisine ödeme yapılması isteğini yinelemeyi de ihmal etmedi. Türkiye, maaş ödemesi yapmadı ancak onun istediği Avrupa seyahatini onayladı.

1927 yılı Haziran ve Temmuz aylarında Nice, Milano ve Trieste’ye bir ay süren seyahatler yaptı. Emniyet’in dış temsilcilikleri ile yaptığı yazışmalara göre bu seyahati sırasında muhbirliği açığa çıktı⁵⁶. Onu açığa çıkaran hem Kiraz Hamdi Paşa’nın kendisinin, hem de onun muhbir olduğundan haberi olmayan Trieste’deki Türk Şehbenderinin ihtiyatsızlığı oldu. Şarlot Rifat adında bir kadın Kiraz Hamdi’den şüphelendi. Şarlot Rifat kimdi?

İstanbul’da “Şarlot” ismi ile dansözlük yaparken Sadrazam Halil Rifat Paşa’nın oğlu Ahmet Rifat Bey ile evlenerek Seniyye ismini alan, boşandığı halde eşinin ismini kullanmayı sürdüren⁵⁷ Şarlot Rifat, Mart 1927’de Almanya’da toplanan “*Parti Radikal Türk*” adına, muhaliflerle görüşmek üzere görevlendirilmişti. Bükreş-Paris rotasını izleyerek Nice’e gittiğinde Kiraz Hamdi de oradaydı⁵⁸. Nice’teki temasları sırasında -büyük olasılıkla muhbir olduğu ortaya çıkmasını diye- kadına “*Yegâne Halife-i Müslimin Şevketlü, Kudretlü, Sultan Abdülmecid Han Hazretlerine*” hitabıyla başlayan bir mektup vermişti. Şarlot Rifat, Milano ve Trieste’ye gittiğinde Kiraz Hamdi de aynı rotayı izlemişti. Şarlot Rifat Trieste’ye gelince Nice-Milano arasında parasını kaybettiğini söyleyerek Türk Şehbenderliği’ne başvurunca gelişmeler çorap söküğü gibi aktı. Bükreş’e dönüş için Şehbender Ragıp Bey’den para yardımı isteyen Şarlot Rifat’ın üzerinde Kiraz Hamdi’nin verdiği mektup çıkınca Şehbender tarafından sorguya alındı. Kiraz Hamdi’nin muhbir olduğundan haberi olmadığı için de sorgulamayı ondan alınan kimi bilgileri kullanarak yaptı. Şarlot Rifat, kendisini gittiği her yerde izlemesi nedeniyle zaten şüphelendiği Kiraz Hamdi’nin muhbir olabileceğini anladı. Şehbendere ‘Romanya’daki firarilerle Yüzellilikler arasında olan bitenlerden Türk hükümetinin ayrıntıları ile ve hızla bilgi aldığını ve bu bilgiyi içerden birinin verme

54 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/A 9, Bt: 20.2.1927.

55 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/A 9, Bt: 20.2.1927.

56 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/A 2.

57 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/E 5.

58 Orada mı idi yoksa Şarlot Rifat’ı izleyerek mi gitti, bilmiyoruz. Belgeler açık değil.

olasılığının çok yüksek olduğunu' söyleyerek şüphesini de açıkladı⁵⁹. Bu olay Dışişleri Bakanlığını harekete geçirdi ve Trieste Şehbenderi uyarıldı⁶⁰.

Kiraz Hamdi'ye gelince, elimizdeki belgeler onun gezi rotasını belirlerken Şarlot Rifat'ı izleme isteğinden mi kaynaklandığı yoksa o günlerde Trieste'de tutuklanan Türkiye'nin Bari Konsolosu Nüzhet Haşim Bey (Sinanoğlu)'in⁶¹ kurtarılması için Türkiye tarafından mı gönderildiği konusunda yeterli bilgi vermiyor. Bununla birlikte Kiraz Hamdi'nin Nüzhet Haşim Bey'in tahliyesini sağladığını, hatta bu nedenle Türkiye'nin takdirini kazandığını biliyoruz. Öte yandan Kiraz Hamdi'nin Trieste'ye geldiğinde pasaportunun Trieste Şehbenderi'nce vize edilmesi için Sırbistan Konsolosu'nu devreye sokması ve bu sırada 'Türkiye'deki Cumhuriyet hükümetine karşı olmadığını' söylemesi de Türk Dışişlerince bir sorun olarak değerlendirildi ve Türkiye bu hatayı affetmedi⁶². İsrarla istemesine karşı ödeneğini göndermedi. İkinci ödemeyi ancak 1928 yılı ortalarında yaptı. Ancak ceza olarak yüz İngiliz lirasını keserek yüz elli lira ödedi⁶³. Köstence Şehbenderi Ağâh Bey, 3 Mayıs 1928'de onu çağırıp parasını verirken neden cezalandırıldığını da açıkladı. İki nedeni vardı. İlki, Trieste'de Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı olmadığını söyleyerek şüphe çekmesi idi. İkinci neden de dikkatsizliğinden kaynaklanıyordu ki evine gelen eski Dahiliye Nazarı (Artin) Cemal, masanın üzerindeki rapor taslağını görmüş, Yüzellilik listeye kendisini Kiraz Hamdi Paşa'nın eklettiği iddiasıyla Türk Hükümeti'ne başvuru yapmıştı. Türkiye bu tür dikkatsizliklerin kabul edilemez olduğu konusunda onu uyarmak için ödeneğinden kesinti yapmıştı. Kiraz Hamdi Paşa bu durumdan "*mahsun, mükedder ve hatta meyas oldu*". Emniyet Genel Müdürü Rifat Bey'e hitaben bir mektup kaleme aldı. Trieste'deki tedbirsizliğinin hata olduğunu kabul etti, ancak bu hatanın Nüzhet Haşim Bey'i hapisten kurtarması ile oluşan sevinçten kaynaklandığını belirtti. Cemal Bey'in iddialarını da yalandı. Zira Türkiye'ye gönderdiği raporların müsveddesi olmadığı gibi tarih ve numara kayıtları da bulunmuyormuş. Raporları çalışma odasında değil, yatak odasında yazıyor, zarfa koyup kapattıktan sonra hemen götürüp "*temas memuruna*" teslim ediyormuş. Üstelik o güne değin yazdığı raporlarda, özgeçmiş hariç, Cemal Bey'in adını hiç anmamış. Saldırı ve iftira ile tanınan İtilafçıların bu gibi iddialarıyla her gün karşı karşıya kalıyormuş. İnanılmamalıymış. Muhabirlik işinin tehlikeli olduğunu, bu nedenle açığa çıkmasının kendisi için oldukça sakıncalı olacağını vurgulayan Kiraz Hamdi, "*malum zevât*" dışında muhabir olduğunu kimsenin bilmediği konusunda Rifat Bey'e güvence de verdi. "*Emektar, ihtiyar, felekzede, garip, hasta ve nanpareye [bir lokma ekmeğe] muhtaç bir ciddî hâdiminiz*" olarak tanımladığı kendisinin affedilmesini ve ödeneğinin eskiden olduğu gibi iki yüz elli lira olarak ödenmesi rica etti⁶⁴.

Türkiye Cumhuriyeti cezaı affetti mi ya da ne zaman affetti bilmiyoruz. Ancak Kiraz Hamdi Paşa'nın çift taraflı oynadığına dair bir kuşku oluştu. Ondan bilgi almayı sürdürmekle birlikte tedbiri de elde bırakmadı; hem verdiği bilgileri doğrulatma gereği duydu, hem de bilgi almak amacıyla yaptığı girişimlerdeki samimiyetini sorgulamaya yöneldi. 1928 yılı sonlarında Rodos'taki Şeyh Kürt Hamid'e yazdığı mektubunda "*yeni harfler dolayısıyla Türkiye'de büyük bir ihtilâl çıkacağını, Doğu illeri halkının bu harflere*

59 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/A 2, 3/A 6, 3 D/11.

60 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/B 3, Bt: 1.8.1927.

61 Nüzhet Haşim Sinanoğlu, Oktay Sinanoğlu ve Esin Afşar'ın babalarıdır. Galatasaray'da öğretmenlik yaparken Milli Mücadele'nin başlaması üzerine Anadolu'ya geçmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Bulgaristan Başkonsolosluğu yapmıştır. Bu göreve Atatürk tarafından özel olarak atanmış, Bulgaristan'daki Türkleri örgütlemesi istenmiştir. Görevinin içeriği anlaşıldığında Bulgaristan'dan çıkarılmıştır. Ardından yine Atatürk tarafından Mussolini'nin Akdeniz politikası nedeniyle kritik bir göreve, İtalya'ya Bari Konsolosu olarak gönderilmiştir.

62 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/E 2, Bt: 4.5.1928.

63 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/E 13, Bt: 4.5.1928.

64 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/E 3, 2, Bt: 4.5.1928.

*karşı olduğunu, Suriye’de, Halep taraflarında Çerkes ve Arapların Türkiye’ye hücumla hazırlandıklarını ve yakında harekete geçeceklerini*⁶⁵ bildirmesi, gerekenler nezdinde sürekli teşviklerde bulunulmasını ve sabredilmesini önermesi kuşkuyu daha da artırdı. 1928 sonu ya da 1929 başında Vehip Paşa ile Münih ve Berlin’e seyahat de yapan⁶⁶ Kiraz Hamdi Paşa’nın muhaliflere neden sabır önerdiği ve hazırlıkların nasıl şekillendiği de kısa süre içinde MAH tarafından anlaşıldı. Kiraz Hamdi Paşa, İhtilalci Ermeniler ile diyalog halindeydi ve 22 Haziran 1929’da Kiraz Hamdi Paşa’nın Köstence’deki evinde bir toplantı yapılmıştı. Toplantı isteği Taşnaksutyun Fırkası Paris Genel Merkezi’nden gelmiş, Köstence’deki Şubesi’ne gönderdiği teklifin buradaki muhalif örgütlerle görüşülmesini ve karara bağlanmasını istemişti. Kiraz Hamdi Paşa’nın başkanlık yaptığı toplantıya Vehip Paşa, eski Dahiliye Nazırı Cemal, Miralay Sadık, Miralay Refik ile eski Sivas Valisi Galip katılmıştı. Toplantıda ise Paris merkezinin şu önerileri görüşülmüştü.

A- Irak’ta; Türk, Acem (İran), Irak sınırları üçlüsünde oluşturulacak olan Kürt-Ermeni ordusu çekirdeğinin güvendikleri büyük kişilere verilmesi ve çeşitli rütbede 100 kadar subay sağlanması,

B- Komiteciliğe aşına 1000 kişi bulunması ve Muhtelif Kürt-Ermeni Milli Komite Reisliği’nin Çerkes Ethem’e emanet edilmesi,

C- Sağlanacak şahıslar nerede olursa olsun bunların derhal Halep merkezine gönderilmesi,

*D- Bu konuda verilecek kararın en son 15 Temmuz 1929 tarihine kadar genel merkeze gönderilmiş olması*⁶⁷.

Toplantı sonunda; Fırka Başkanı ve üyesi arasından büyük şahıs olarak: Vehip Paşa, Miralay Refik ve Miralay Galip’in hizmetlerinin önerilmesi kabul edildi. Çeşitli sınıf ve rütbedeki subaylar konusunda; Kiraz Hamdi Paşa’nın dosyasındaki subay listesi incelendi, Vehip, Refik ve Galip bu listenin bir suretini aldı ve istediklerini seçeceklerini söyledi. Listede Binbaşı Hakkı, Topçu Binbaşı İsmail Hakkı, Binbaşı Ömer Rüstem ile Yüzbaşı Kamil’in isimleri de vardı⁶⁸. B ve C maddelerine kesin cevap verebilmek için Vehip Paşa’nın önerisi ile 2 Temmuz 1929’da ikinci bir toplantı yapılmasına ve aynı yolla Paris’teki Taşnaksutyun Genel Merkezi’ne cevap verilmesine karar verildi⁶⁹.

İkinci toplantının yapılıp yapılmadığını da bilmiyoruz. Ancak Köstence’de yapılan bu toplantı, büyük olasılıkla Mehmet Ali’nin Paris’te Osmanlı Mukaddes İhtilal Cemiyeti adına Ermenilerle yaptığı toplantılarla bağlantılı idi. Bu girişimlerin sonunda Kürt-Ermeni Hoybun Cemiyeti ile Yüzellilik ve firarilerin hatta Rauf Orbay’ın da katılımı ile bir sözleşme imzalanmış, bu sözleşme gereğince Kemalist Türkiye’yi yıkma kararı alınmıştı. Türkiye’nin bu toplantıları Kiraz Hamdi’den değil, Refi’ Cevad’dan öğrenmesi de onunla ilgili kuşkuları doğrulamıştı⁷⁰. Ancak Kiraz Hamdi Paşa başka konularda bilgi aktarmayı sürdürürünce Türkiye ödeme yapmamakla birlikte bilgileri değerlendirmeyi de sürdürdü.

65 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/C 4, Bt: 22.11.1928.

66 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 9, Bt: Ocak 1933.

67 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/C 7.

68 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/C 7, Bt: 2.7.1929.

69 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/C 8, Bt: 2.7.1929.

70 EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: D 1.

1931 yılı Kiraz Hamdi Paşa için zor geçmişti. “*Felaket senesi*” diye tanımladığı bu yılda hastalandı, dışarı çıkamadığı için istihbarat görevini yeterince yerine getiremedi. “*Gerçi boş durmadım*” diyerek MAH’a evden de olsa nasıl çalıştığını anlatmaya çalıştı. “*İkamet halinde bulunduğum bu zamanda da dört kusur rapor takdim ettim*” dedi, ancak bunların kendi araştırması, duyması ya da görmesi ile değil “*ötekinin berikinin*” bildirimleri olduğuna da dikkati çekti. Bu nedenle üzgündü. Onun isteği, yediği ekmeğin karşılığını Türkiye’ye ödemek, hükümetin takdirini kazanmaktı. Manevi gücü yüksekti. Kendine güveni tamdı. Hatta biraz fazla tamdı. “*Kendimi İngiliz istihbarat memurları ile mukayese ediyorum. Onlardan daha faal ve cevval olduğuma iman eyliyorum*”. Ünlü İngiliz istihbaratçılardan Lawrence’ı, General Deeds’i incelemiş, İngiliz hükümetinin bunlara nasıl destek verdiğini araştırmış; avukat, gazeteci, yazar, zabita gibi mesleklerde güçlü adamların onların hizmetine verildiğini, başarılarının da buna bağlı olduğunu anlamıştı⁷¹. Hatta bu görevlilerin bir kısmı ile görüşmüştü. “*Fakat onlar da bendenizden ziyade zeka ve dirayet göremedim. Bu herifler kadar bendeniz de hizmet edebilirim*” dedi ve asıl konuya geldi, inceleme gezisine çıkmak istiyor ve şöyle diyordu: “*İlkbaharda bendeniz lüzum görmesine hâcet bırakmayarak taraf-ı âlî-i hükümetten bir tetkik seyahati icra etmeliğime irade ve emr buyrulsun. Bu seyahatte daha vâkîfâne hareket eder ve kıymetli istihbarat menbaları bularak bir şebeke-i ihbârât vücuda getiririm. Adamlarıma şifahî talimat verir onları faaliyete sevk ederim*”⁷².

Kiraz Hamdi Paşa özetle Türk Lawrence olmak istiyordu. Bu dönemde TBMM Hükümeti’ne özellikle Vehip⁷³ Mehmet Ali⁷⁴ Mustafa Sabri, Gümülcineli İsmail ile yandaşları ve Midilli’deki muhalifler hakkında pek çok bilgi aktaran “*malum zat 686*”, Romanya’daki gizli toplantılardan başka; İskenderiye’de kongreler, Amman’da mülâkatlar, Paris’te müzakereler, Gümülcine’de görüşmeler, Halep’te barışmalar ve tanışmalar olduğunu da bildirdi. Vehip Paşa’nın Yunanistan, Mısır ve Suriye’de gezdiğine, Gümülcineli İsmail’in mekik gibi Doğu’ya ve Batı’ya gidip geldiğine dikkati çekti. MAH’tan kendisine seyahat izni ve ödenek verilmesini talep etti. Türkiye karşıtları dört bir yanda mekik dokuduğu için kendisinin yapacağı seyahatlerin dikkat çekmeyeceği, sakınca doğurmayacağı konusunda MAH’ı ikna etmeye çalıştı. Başta Gazi olmak üzere Cumhuriyet ricalinin yeni yıllarını kutlamamaktan da geri durmadı⁷⁵. İsteddiği ödeneği yine alamadı. Zira Türkiye aynı dönemde pek çok Yüzellilik ve firarinin Ortadoğu’da, özellikle Mısır’da toplanmaya başladığı bilgilerini diğer muhbirlerinden, konsolos ve elçilerinden alıyordu. Hedefleri Mustafa Kemal’i devirmek ve yerine geçecek şehzadeyi seçmek olan bu kitlenin bir hilafet kongresi toplamak istediği de anlaşılıyordu. Örneğin Halep Konsolosu, Romanya’dan Mısır’a gelenlerin Süleyman Şefik ve Osmanlı ailesinden Selim Efendi’nin oğlu Abdülkerim’in de katıldığı bir toplantıyı haber vermişti. Kiraz Hamdi’nin de Türkiye’den alacağı para ile bu kongreye gitmek istediği şüphesi büyüktü. Nitekim Türkiye haklı da çıktı. Kiraz Hamdi Paşa bu geziye gidemeyince Yunanistan’dan zorunlu olarak çıkarılıp Mısır’a gönderilen Yüzelliliklerden Yeşilîzâde Aziz Nuri’yi Tarikat-ı Salâhiye adına görevlendirip onun katılmasını sağlamıştı. Tarikat, Aziz Nuri’ye “*bir unvan*” da vermişti ve Kiraz Hamdi onun bu unvanı hak ettiğini düşünüyordu.

“*Zira o unvan Tarikat-ı Salâhiye namına verilmiş ve istimâl ve adem-i istimâli rey-i âlilerine terk edilmiştir. Siz kendi kendinize almadınız, sizi telkîb ettiler. Mustafa Kemal*

71 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn:4/G 1, 9, Bt: 31 Ocak 1931.

72 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn:4/G 6, Bt: 31 Ocak 1931

73 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn:4/A 3, 2/C 10.

74 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn:2 /B 11, Bt: 24 T. E. 1931.

75 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn:4/G 7, Bt: 31.1.1931

*kendi kendisine bir livadan müşir oluyor, gazi oluyor. Bu tevcih kendisinin intihab eylediği birkaç arkadaşının ânın telkinâtı üzerine verdikleri unvandır. Tarikat-ı Salâhiye ise âlem-i İslam namına size tevcih ettiler*⁷⁶.

Bu nedenle Kiraz Hamdi Paşa'nın 1932'de Türkiye düşmanlarının faaliyetlerini arttırmış olduklarına dikkati çekip, gerekli önlemleri alabilmesi için kendisinin ihtiyaç duyduğu araçlarla donatılması yolundaki isteği de⁷⁷ Türkiye Cumhuriyeti'nde olumlu yanık bulmadı. Türkiye'den beklediği ilgiyi ve parayı bulamayınca başta Dr. Selahattin Ali olmak üzere güvendiği arkadaşlarına mektuplar yazıp düşüncelerini paylaşarak günlerini doldurdu. Bu mektuplarda sürgündeki muhaliflerle ilgili kanılarını da paylaştı.

E- Cumhuriyet'in Onuncu Yılında Sürgündeki Muhalifler Hakkındaki Kanıları

Sürgünde kaldığı süre içinde hem Tarikat-ı Salâhiye geçmişi hem de muhbirliği nedeniyle bilgi ve belge toplamak amacıyla pek çok Yüzellilik ve firari ile iletişimini sürdüren Kiraz Hamdi'nin onlarla ilgili düşünceleri de dikkate değerdi. Dr. Selahattin Ali'ye oldukça samimi bir dille Türkiye karşıtlarının 1933'teki, yani Cumhuriyet'in onuncu yılındaki görüntüsünü şöyle betimliyordu:

*"Muhâlefet denilen gürûhun bir kısmı cevâsî [casuslar], bir kısmı hakikaten hâin, bir kısmı kaparozcu, dolandırıcı, dolapçı, hazır yiyici, bakiyesi aç ve sefil ve dilenci, bir kısm-ı kafîli de sevk-i kaderle vatan-cüdâ edilmiş bitaraf mağdûrîndir zannındayım. Dışarıda bulunanlardan en faâl bulunanlar ve esbâb-ı menfaat ve siyâseti döndürmeye heveskâr olanlar Dahiliye Nazır-ı sâbıkı Mehmed Ali, Gümülcineli İsmail, Mustafa Sabri bey ve efendilerle Vehip Paşa ve Erkân-ı Harbiye Miralay Tahir Ali Bey ve bunların kuyruklarına yapışan bir takım çok söyleyip hiç de iş yapmak bilmeyen kırpıntı ve döküntü adamlardır. Hedefleri bazı adamları işgal ederek dolandırmaktır*⁷⁸.

HİF üyelerinin sürgünde de eski kavgalarını ve çekişmelerini sürdürdüklerine dikkati çekti. *"Durup dururken dört kere Şeyhülislamık yapmış olan Mustafa Sabri"* ile Gümülcineli İsmail birbirini çiğnemekle vakit geçiriyordu. Mustafa Sabri, *"Muhâlif fırkanın bir İsmaili var amma / Kemalî eşkıyasını cümleten hayrette koymuştur / Dolandırmak için cihanı almış ferman / Sahibi fermanı soymuştur"* diye Gümülcineli'ye saldırırken o da geri kalmamış, Şair Rıfka Baba'ya *"Alçak Mustafa Sabri / Frengiden uyuzdan mürde[ölü] bir hınzıra dönmüştür / Akarken salyası lâyenkatı' [durmaksızın] pis murdar ağzından / Cerahatten,*

76 EGM Arşivi, Dn: 12222-40, Bn:4/F 14.

77 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/A 3, Bt: 5.2.1932.

78 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 6, 7, Bt: Ocak 1933. Kiraz Hamdi, sırası gelmişken dolandırıcılıkla ilgili şu gerçek hikâyeyi de anlatayım diyor: Sultan Mahmut Hân-ı sâni Said Efendi'den dolandırıcı kelimesini işitmiş ve hayret ile bunu ben bizzat tecrübe edeceğim en meşhûr bir dolandırıcı getiriniz beni dolandırın diye irâde etmiş. O zamanlarda Kumkapılı bir Ermeni Hayık var imiş. Dolandırıcılıkta kesb-i şöhret etmiş bir adam imiş. Zaptiye nâzırına irâde tebliğ olunmuş Hayık bulunarak huzura çıkarılmış. Padişah ile dolandırıcı arasında böylece muhataba olmuş. Sultan Mahmut: Sizin dolandırıcı olduğunuzu Said Bey söylüyor. Hayık: Evet efendim kulunuz meşhur dolandırıcıyım, emsalim yoktur. Sultan Mahmut: O hâlde beni de dolandırınız. Hayık: Fermân efendimizindir ancak bazı âlât ve edevât satın almak lazımdır. Çâkeriniz fakirim onları tedarike kudretim yoktur. Sultan Mahmut: O aletleri almak için ne kadar para istersiniz. Hayık: Şimdilik bin lira ihsân buyurunuz maharetimi gösterdikçe ihsan-ı şâhânelerine mazhar olacağımı arz ederim. Padişah irâde buyurur bin altın verirler. Hayık gider Kumkapı'da bir hâne satın alır, bir daha sarayın semtine uğramaz. Sultan Mahmut'un aklına gelir. Hani nerede o bizi dolandıracak Ermeni, bir daha onu bulup getiriniz der ve Hayık'ı getirirler. Padişah: Hani beni dolandıracaktınız, yapmadınız der. Hayık da; Efendim on beş gün akdem huzur-u hümayununuzda bulunduğum sırada irâde-i şehriyârlerini akibinde infâz ederek bin altınınızı dolandırdım. Dolandırmak için fikir îcâd ve tecrübe ve i'tiyâd gibi üç alet lazımdır bu üçü de para ile alınmaz der ve huzurdan çıkar". Bkz. EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 7, 8, Bt: Ocak 1933.

çıbandan pıhtılaşmış kire dönmüştür"⁷⁹ diye başlayan mısralarla yanıt vermişti. Ona göre Gümülcineli "harîs, hasûd, kindar, berbat, müfterî, müfsid, münafık, soğuk tabiatlı ve kendisini beğenmiş, vahşi ve kaba" bir herifti. Mehmet Ali kibar ve nazik görünse de bayağı ve kötü ahlaklı olan gerçek yüzü, kızdığı zaman ortaya çıkıyordu. "Kuzu derisine bürünmüş bir azılı kurttur. O da harîsdir, müfteridir, kindardır" diyordu. Her ikisini de "meşhur dolandırıcılar" olarak tanımlarken Gümülcineli'yi bir üst sıraya taşıdı: "dünyada mevcut paraların kendisine ait ve râcî' olduğunu zannederek telaşa düşüyor. Garip bir hâlet-i ruhiye"⁸⁰. Hele Mehmet Ali ile Sait Molla'nın birbirleri aleyhinde bastırdıkları çirkin beyannameler "bayağı romanları" bile hayrete düşürüyordu⁸¹. İttihatçı Vehip Paşa ise "her an daldan dala sıçrayan ispinoz kuşuna" benziyordu. Sultan Vahideddin'e "Efendimiz altı ay sürmez inkılap olacak makâm-ı âlînizi işgal eleyeceksiniz kulunuz her şeyi ihzâr ettim" diyerek parasını dolandırmıştı. Onun ipi ile kuyuya inenin bir daha çıkması olanaksızdı⁸². Tahir Ali'ye gelince; Türklükle hiç alakası yoktu. Fettan, hilekâr, yaratılıştan kötü bir adamdı. Casus doğmuş casus gidecekti. Daha okul sıralarında faaliyete başlamış, pek çok kişinin Fizan'a sürgün edilmesine neden olmuştu. Kimi zaman İtalyanlara, Fransızlara ve kimi zaman da Rus Bolşeviklerine yaptığı ihbarlarla para çarpar ve öyle yaşar bir adamdı. "Zavallı Bronster Tefvik'in zevcesini işgal ederek kocasından ayırttı ve nikâhına almadı ve nihâyet iftiralarıyla biçareyi idam ettirdi. Son defa Avni Paşa'nın kızını işgal ederek bekâretini bozdu ırz düşmanı bir hınzırdır". Lider Sadık ise işlerini rüya üzerine kuran akılsızın tekiydi. Hırsova'da cami odasında yaşamını sürdürüyor ve rüyasında gördüğü şeyhin kendisine söylediği gibi hâlâ inkılabın olacağı ve sadrazamlığa geleceği günü bekleyip duruyordu⁸³.

"Bunların ne programı, ne de muayyen bir umdesi, ne de kaleme gelir bir fikri vardı. Aralarında hüs-nü muvâneset [birlikte yaşama], dimağlarında hüs-nü niyet, tavr-u hareket ve meşietlerinde [arzu-istek] muvâzenet yoktu. Ahmak adamlardı"⁸⁴. "Bu adamlarca İngiliz ve İtalyan ve Fransızlara ve hatta Yunanlılara vatanları aleyhinde ihbaratta bulunarak birkaç para almak şerefidir, fazilettir. İftiharla göğüslerini şişirerek söylerler. Casusluk addetmezler. Vatan ve milletine hizmet edenleri casus ve hafıyye sayarlar ve tahkîr ederler. Bu adamları şu şuûrsuz ihtikârlarından vazgeçirmek mümkün değildir"⁸⁵.

Hanedan üyelerinden de umudu yoktu.

"Mahmut Şevket'e teessüfler olunur bevarık-ı âl-i Osmândandır!. Seyfeddin Efendi gibi bir dolandırıcı herifle bir cariyeden başka türlü çıkamaz ki! Ötekileri de bir gûnâ mecnûn ve münfesihtirler. ... Dadısının sayesinde idâme-i hayat eden Mahmut Şevket Efendi ne yapabiliirdi. Siyaset fırıladağı çevirmek için ise o da boştur"⁸⁶. "Dışarda bulunan ve birbirine de muhâlif olan bin kişiye karîb adam vardır. İçlerindeki zenginler (Nice) kasabasına ve (Cote d'Azur)'a çekilmişler zevkleriyle meşguldürler ve kimseyi tanımak bile istemezler. Hanedanın zenginleri de bu haldedirler. Fakirleri meşâgil-i süfliye ile imrâr-ı vakit ediyorlar Mahmud Şevket Efendi ne ise Burhaneddin Efendi de Prens Lütfullah Bey de odur. Belki de birçokları böyledir"⁸⁷.

79 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 11, Bt: Ocak 1933.

80 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 13, Bt: Ocak 1933.

81 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 12, Bt: Ocak 1933.

82 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 12, 13, Bt: Ocak 1933.

83 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 13, Bt: Ocak 1933.

84 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 8, Bt: Ocak 1933.

85 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn:4/G 7, Bt: 31 Ocak 1931

86 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 12, Bt: Ocak 1933.

87 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 9, Bt: Ocak 1933.

Kiraz Hamdi Paşa yapılacak inkılaba Türkiye içinden destek verebilecek kesimlerin de devlete bağlılıklarının sağlandığı kanısındaydı. O nedenle bu yol da kapalıydı. Şöyle diyordu: “Devletin ordusu, donanması, polisi ve jandarması doyuruluyor, eski yüzbaşılar on senede miralay ve ceneral olmuşlardır. Maaşlar, eski maaşların on mislidir. İnkılâbı yapacak kuvvetlerin sadâkatleri bu vechile temin edilmiştir”⁸⁸.

İstanbul’dan ayrılırken “İnkılâpçılar” olarak andığı Mustafa Kemal ve arkadaşlarına nefret duygusu beslediğini, karşıtlarına ise “hürmetkâr” olduğunu söyleyen Kiraz Hamdi Paşa’nın bu duyguları on yıl içinde yaşadığı, karşı karşıya kaldığı gerçekler ve yaptığı okumalarla değişmişti. “Geçen on senede Hanedan azasını, muhalefetin rüesâsını, mütevassıtlarını, âdilerini hep mîzân-ı tetkikten ve tecrübe kantarından geçirerek tarttım” diyordu. Bu analiz ona Koçi Bey’den okuduğu “Eşküyadan alınan dillerden menkûldur ki eşkıya birbirine çağırışıp, Âba babam oğlu! Bu Nizâm-ı Cedîd işittiğimiz gibi değil imiş! Tartıldık, işte bizden altı okka ziyâde geldiler!” mısralarını hatırlatmıştı. İnkılâpçıları kastederek “Nizam-ı Cedidler bizlere galebe çaldılar” dedi. Ona göre asıl konu “İş bu kuvvetli heyeti yıkmak mümkün müdür? Değil midir? tetkik etmekti”⁸⁹.

Muhalif dostlarını birkez dahagözden geçirdi. “Bunlar mı Türkiye’yi kurtaracaklardır?!!!” sorusunun ardından kalemi, Ziya Paşa’nın şu beytini mırıldandı: Eyvah bu bâzîçede bizler yine yandık / Zira ki ziyân ortada bizler ne kazandık⁹⁰. Sürgündeki muhaliflerin birbirlerine yaptıkları hakaretleri son derece basit ve bayağı bulan Kiraz Hamdi Paşa “devletsizler” diye andığı bu kitlede devlet yönetme yeteneği de görmüyor, bu arada muhbir olduğunu bilmediği Refi’ Cevad’ı da bu kitle arasında sayıyordu.

“Edeb, terbiye nerde kaldı? Bunlar bir devleti nasıl idâre edebilirler? ... Bunlar mı devleti musibetten felaketten kurtaracaklardır? Lider Sadık’ından dümen neferine kadar İngiliz casusluğuyla iftihar eden hafiye ruhlu sefil İtilâfçılar mı? Yoksa Yunan hizmetkârlığı eden Çerkesler mi memleketi musibetten kurtaracaklardır? Böyle şeyleri düşünmek fazla zihin yormaktır. ... Bu sefiller içinde Mehmed Ali, İsmail, Refi’ Cevad ve Lider Sadık gibi aziz vatani Ermeni Taşnak cemiyetine hibe ederek yirmi beş bin Fransız Frangı dolandıran musibetler de vardır. Bu vatan tellallarını başına çıkaracak bir millet tasavvur edemiyorum. Bu adamlar dediklerinizden çok fazla ve hatırınızdan geçiremeyeceğiniz rezillikleri, delilikleri yaparlar. Memleketteki istibdadı yıkmaya ve ânlardan intikam almaya bunlar arasında bir dane heveskâr yoktur. Bütün düşünce o murdâr midelerini dolduracak zahîre tedarikinden ibarettir”⁹¹.

Kiraz Hamdi Paşa saydığı bu isimlerin Türkiye’yi ve Mustafa Kemal’i yıkma güç ve yetenekleri olmadığını söylemekle kalmadı, Mustafa Kemal’in Türkiye’yi onlara bırakmamasını da haklı ve gerçekçi buldu.

“Bunların iktidara geleceklerini hâtıra bile getirmek erbâb-ı hamiyet için hatadır. İktidarda iken ne yaptıklarını düşünmek kâfidir. Mustafa Kemal’i bu hâle getiren Mustafa Sabri Efendi, Mehmet Ali Bey ve Şakir Paşa, Avni Paşa ve Cevat Paşa değil midirler? Padişah Mehmet Vahideddin’in satılmış diye tavsif eylediği Mustafa Kemal Paşa zekâsı, sa’y ve gayreti ile vücuda getirdiği bir muzafferiyeti bu eşek sürüsüne hibe edemezdi. Kendi muvaffakiyetinden kendisi müstefit oldu. Bugünkü teceddüt ve intibah yolunu tuttu. Avrupa’ya kendisini tanıttı, her taraftan hürmet ve muhabbet görüyor. Sultan Hamid

88 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 9, Bt: Ocak 1933.

89 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 9, Bt: Ocak 1933.

90 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 13, Bt: Ocak 1933.

91 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 12, Bt: Ocak 1933.

vesâirleri zamanındaki Avrupalı tahakkümüne nihâyet verdi, memlekete şerefini kazandırdı. Bu Mustafa Kemal maddeten beni tahkîr etti, damadımı on senedir hapisanede bilâ-sebebe çürütüyor, fakat ben yine takdir-i hüda böyle imiş deyip geçiyorum...”⁹². “Azizim mühür kimde ise o Süleyman’dır. ... bizde de mühür Mustafa Kemal ve İsmet’tedir. Onlar Süleyman’dırlar. Kimin vardır pulu cihandır onun kulu / Kimin yoktur pulu cehennemdir onun yolu”⁹³.

Ancak, bu cümlelerden Mustafa Kemal ve mücadele arkadaşlarını benimsediği anlamı da çıkarılmamalıdır. Kiraz Hamdi’nin onlara bakışı “*ehven-i şer*” noktasındaydı. Ya da güç ve başarıya karşı boyun eğme idi. “*Ecnebî mandasına girmesin, istilaya uğramasın da şu bir avuç kalan vatan hiç olmazsa İslâm ve Türk ismini taşıyan bir bed-tıynet fakat âli-baht bir mevcûdun zîr-i hükmünde kalsın*” diyordu⁹⁴.

F- Sona Doğru: Moral Çöküntü

1933 yılına gelindiğinde Kiraz Hamdi Paşa’nın hastalığı arttı. Bu durumunun da etkisiyle içinde bulunduğu moralsizlik kaleminden adeta taşıtı. Çocukluğundan beri anasından emdiği süt burnundan gelmişti⁹⁵. İki kere evlilik yapmıştı. İlk evliliği dört yıl sürmüş, eşi, 1903 yılında kızı Melek’i dünyaya getirirken vefat etmişti. İkinci evliliği ise on sekiz yıl sürmüştü. Üç kız evladı olduktan sonra ikinci eşini de mide kanserinden kaybetmişti. Bu evliliğinden olan ilk kızı Perihan’ı on sekiz yaşında iken Almanya’da eğitim gören Hacı Balıkzade Hüseyin Bey ile evlendirmiş, Mahmut Muhtar isminde bir torunu olmuş, refah içinde ve mutlu bir yaşam sürerlerken Perihan hastalanmış [bağırsak evramı diyor], o, hasta yatağında iken Köstence’ye kaçmak zorunda kalmış, hem Perihan hem de Mahmut Muhtar çok yaşamamış, ölmüşlerdi. “*Ciğerlerim yandı delindi. Ne çare ağlamak ve sızlamaktan ve hatıra geldikçe üzölmekten başka bir eser bırakmadı*”⁹⁶.

Sınıfının birincisi, zeki ve cevval olan diğer kızı Neriman ise on iki yaşında Alman Kız Mektebi’nde öğrenci iken uslu durmadığı için öğretmeni tarafından kulaklarından tutulup başı fazlaca sarsıldığı için şeker hastası olmuş ve kısa süre sonra o da ölmüştü. “*Ciğerimde pek şedid ve feci bir yara hâsıl oldu. ... Bu da bir dağ-ı derûn, bu da bir ceriha-i elime.*” Her acının üzerinde gördüğü evlat kayıpları onu kaderci yapmıştı.

“Ne yapalım kader böyle imiş. Rabbime hamd ü senâ olsun der sabra sükûna mecbûr olurum. Dünyada dört başı ma’mûr olmuş kimse yoktur. Herkeste bir ezâ her ferdde bir cefâ vardır. ... Zaruret, vatan işleri millet meşgaleleri hükümet meseleleri bu gibi dimağ-ı kalb ve ciğer ve hatta derim ki vicdan yıkıcı husûsât yanında hiç kalır. Cenâb-ı Hakk bu gibi mesâib-i dehrden beni ve dostlarımı değil düşmanlarım var ise onları bile muhafaza buyursun. Sıhhat var ise, hüsn-ü ülfet ve muaşeret mevcûd ise bir lokma ekmek bir bardak su da insanı yaşatır. Beterin beteri vardır, hâlimize şükür edelim”⁹⁷.

Aynı kaderci yaklaşım dostlarından gördüğü vefasızlık karşısında da onun dayanağı olmuştu. Türkiye’deki tüm görevleri sırasında pek çok kişiye iyilik yapmış, can kurtarmıştı. Yüzellilik listeye girdiğinde “*birisi çıkıp ‘biz bu adamı çok iyi gördük seviyoruz madem ki*

92 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 8, Bt: Ocak 1933.

93 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 14, Bt: Ocak 1933.

94 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 14, Bt: Ocak 1933.

95 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 6, Bt: Ocak 1933.

961933’te Dr. Selahattin’e yazdığı mektupta kızının 33 yaşında olduğunu ve iki erkek çocuğu bulunduğunu yazıyor. Mektup Yüzellilik Mehmet Ali’nin dosyasından çıkmıştır. EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 3, Bt: Ocak 1933.

97 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 3, Bt: Ocak 1933.

hâindir hıyâneti ne ise yazınız ki biz de ismini dimâğımızdan silelim' demedi böyle vefasız milletten ne beklenir?" diyordu. Mustafa Kemal ve İsmet paşaları da vefasızlar arasında saydı. *"Düşenin dostu olmaz, bir düş de bak sözü Türklerindir"* anımsatmasını yaptı. Kendisini bilen, tanıyan *"gece ve gündüz ahbablık etmiş, beraber yemiş içmiş arkadaşlar"* olarak andığı Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü'nün Yüzellilik listeye alınmasına, hatta gazetelerde hakkında asılsız yazılar yazılmasına engel olmadıklarından yakındı. *"Düşmanlık etmekten çekinmediler gazetelerde aleyhimde yazılan bî-manâ uydurma sözleri bile men' etmediler, kaderim imiş, oldu, onların bir günâ taksîrâtı yoktur"*⁹⁸.

Köstence'nin soğuğu da onu yormuş ve bıktırmıştı. İskenderiye'deki Dr. Selahattin Ali'ye yazdığı mektupta şöyle söylüyordu:

*"Siz, sıcak bir memlekette mukimsiniz, oduna ihtiyacınız yoktur, ya ben biçare ne yapayım bütün muhitim akşama kadar bembeyaz. Sibiry'a'dan uçup gelen soğuk rüzgâr insanın ağız içindeki salyayı donduruyor sûretini ustura gibi çiziyor, tahte's-sıfır otuz beş derece soğuk vardır. Bugün bir parça para edinmek için Bank de Credi Roman'a kadar gittim burnumun ucu ile kulaklarım tecemmüd ve teberrüd etdi [dodu]"*⁹⁹.

İnsanlıktan da umudunu kesmişti.

*"Şimdiki âlem-i insâniyet çıplak ve her türlü mekârim-i ahlâkiyeden tecerrüd etmiş hayvan kitesidir. Bugün kazanç iş bilen, sırmalı ve yaldızlı kılıç kuşananındır, gemisini kurtaran kapudandır meseli tamamıyla vâkî'dir. ... Bugünkü gâye-i umûmiye ve mefkûre-i münteşire hemen kap kaç keyfine bak. Ne tencere kalsın ne kapak. Buna zaman ve hâl şahit. Ne vicdân ve dimâğ kaldı dayanacak, ne de yüz kaldı utanacak"*¹⁰⁰.

Kiraz Hamdi Paşa'nın içine düştüğü bu moralsizlik, yaşının ilerlemesi, geçirdiği hastalık ve belki de vatan hasreti o güne değin hiç ayrılmayı düşünmediği Köstence'den ayrılma isteğine, bu istek de Türk Hükümeti'ne başvuru yapmasına neden oldu. Bükreş Büyükelçiliği aracılığıyla 5 Aralık 1934'de Başbakanlığa hitaben bir dilekçe kaleme aldı¹⁰¹. Vatanından ayrı kalmanın verdiği hasretle verem olduğunu, hastalığını kanıtlayan doktor raporunu daha önceden verdiğini, yarım asırlık hizmetlerinin; Sırbistan-Karadağ-Bulgaristan sınırlarıyla, Doğu vilayetlerinde ve Yemen'deki emeklerinin ödülünü milletinden ve Cumhuriyetin ileri gelen devlet adamlarından beklediğini belirtti. *"İhtiyarlığına, masumiyetine, emektarlığına ve maluliyetine binaen Yüzellilik kara listeden"* isminin çıkarılmasını ve serbestçe ülkeye dönmesine izin verilmesini istedi¹⁰². Ancak izin çıkmadı.

Köstence Konsolosluğu 1935 yılı Ocak başında Dışişleri Bakanlığı'na 686'nın hastalığının şiddetlendiğini, doktorların ümit vermediğini bildirdi. Pek çok borcu olduğu için ölümü halinde cenazesinin ortada kalmaması için bir miktar para gönderilmesini istedi¹⁰³. Türk Hükümeti parayı gönderdi. Ölümü göz önünde tutularak evinde bulunan özel evraklarını içeren bir bavul, bir sepet ve sandık da *"uygun bir şekilde"* alındı ve Köstence Konsolosluğu'na getirildi. Mühürlendikten sonra Bükreş Elçiliği'ne gönderildi¹⁰⁴.

98 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 6, Bt: Ocak 1933.

99 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 4, Bt: Ocak 1933.

100 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 6, Bt: Ocak 1933.

101 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 2/D 14.

102 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 2/D 13, Bt: 5.12.1934.

103 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 2/E 1, Bt: 17.1.1935.

104 EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 2/E 8, Bt: 2.2.1935.

Kiraz Hamdi Paşa ya da sürgünde kullandığı isimle Hamdi Zeza 18 Ocak 1935'de Köstence'deki evinde öldü¹⁰⁵. 20 Ocak 1935'de burada defnedildi¹⁰⁶. Özel eşyaları ve fotoğrafları Konsolos tarafından varisi olan kızı Emine Mihrican'a teslim edildi¹⁰⁷.

SONUÇ

Kiraz Hamdi Paşa iyi eğitilmiş, entelektüel yönü güçlü bir askerdir. Milli Mücadele günlerinde tarafını belirlemede Saray'la olan yakın bağı etkili olmuştur. Yükselme hırsı olmadığı da söylenemez. Görevlendirmeleri de ya Saray'ın ya da kişisel dostluklarının ürünü olmuştur. Vahideddin'e yakın olmakla birlikte İtilafçılarla uzlaşmaması, yükselmesinin önüne geçmiştir. Daha doğrusu Vahideddin İtilafçıların etkisinde olduğu sürece o gözden düşmüştür. Bu yıllarda İtilafçıların ona ve onun İtilafçılara beslediği kin sürgün yıllarında daha da belirginleşmiştir. Vahideddin yaşamda iken belki onun da güdülemesi ile -zira Vahideddin muhalifleri hep birleşmeye çağırmıştır- İtilafçı, ittihatçı tüm muhaliflerle işbirliği yapmıştır. Onları kıyasıya suçlamaktan da kendisini alamamıştır. Neredeyse tüm muhalifleri mideleri için çalışmakla suçlasa da kendisinin kaygısı da farklı olmamıştır. Türkiye ile kurduğu ilişkinin temelinde de bu çıkar söz konusudur. Çift taraflı oynayan, ama iki tarafa da yaranamayan Kiraz Hamdi'nin yaşam öyküsünde, egosunu beslemek ve para sağlamak gibi iki amacın belirleyici olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

A- ARŞİVLER

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Bilgisayar No (BN): 01011750, Kutu No (KN): 1/210, Fihrist (F): 22
Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM Arşivi)

Dosya No (Dn):12222-1, Belge No (Bn):3/A 8, 10, 11, 13.

Dn:12222-1, Belge no (Bn): 2/C 4, Belgenin Tarihi (Bt): 15.5.1932.

Dn: 12222-1, Bn: 3/E 2, Bt: 4.5.1928.

Dn: 12222-1, Bn: 3/A 11, Bt: 20.2.1927.

Dn: 12222-1, Bn: 3/A 11, Bt: 20.2.1927.

Dn: 12222-1, Bn: 3/D 8, Bt: 7.3.1928.

Dn: 12222-1, Bn: 1/B 16, Bt: 9.5.1927.

Dn: 12222-1, Bn: 4/F 2, Bt: 9.3.1927.

Dn: 12222-1, Bn: 4/G 7.

Dn: 12222-1, Bn: 3/D 12, 13, 14, Bt: 8.10.1924.

Dn: 12222-1, Bn: 3/E 1, Bt: 8.10.1924.

Dn: 12222-1, Bn: 2/D 4, Bt: 22.11.1932.

Dn: 12222-1, Bn: 3/A 9, Bt: 20.2.1927.

Dn: 12222-1, Bn: 3/A 1, Bt: 12.7.1927.

Dn: 12222-25, Bn: 1/C 14; Bn: 1/A 10, Bt: 29.7.1926.

Dn: 12222-1, Bn: 1/ A 1, Bt: 12.7.1925.

Dn: 12222-1, Bn: 3/A 9, Bt: 20.2.1927.

Dn: 12222-1, Bn: 4/E 4, Bt: 4/5.3.1926.

105 *EGM Arşivi*, Dn: 12222-1, Bn: 2/E 2, 2/E 8 Bt: 18.1.1935.

106 *EGM Arşivi*, Dn: 12222-1, Bn: 2/E 3, Bt:2.1.1935.

107 *EGM Arşivi*, Dn: 12222-1, Bn: 2/G 11, Bt: 12.11.1941.

Yüzellilik Bir Muhbirin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmet Hamdi Paşa Nam-ı Diğer
Hamdi Zeza

- Dn: 12222-1, Bn: 4/A 1, 11, Bt: 29.8.1925.
Dn: 12222-1, Bn: 4/B 11, Bt: 13.9.1925.
Dn: 12222-1, Bn: 4/F 4, Bt: 4/5.3.1926.
Dn: 12222-1, Bn: 4/F4, Bt: 9.3.1927.
Dn: 12222-1, Bn: 4/E 4, Bt: 4/5.3.1926.
Dn: 12222-1, Bn: 4/E 12, 13, Bt: 8.3.1926.
Dn: 12222-1, Bn:4/A2, Bt: 11.1.1926.
Dn: 12222-1, Bn: 3/B 3, Bt: 26.11.1926.
Dn: 12222-1, Bn: 4/G 8, 3/A 8, Bt: 20.2.1927.
Dn: 12222-1, Bn: 3/A 9, Bt: 20.2.1927.
Dn: 12222-1, Bn: 3/A 9, Bt: 20.2.1927.
Dn: 12222-1, Bn: 3/A 2, 3/A 6, 3 D/11.
Dn: 12222-1, Bn: 3/B 3, Bt: 1.8.1927.
Dn: 12222-1, Bn: 3/E 2, Bt: 4.5.1928.
Dn: 12222-1, Bn: 3/E 13, Bt: 4.5.1928.
Dn: 12222-1, Bn: 3/E 3, 2, Bt: 4.5.1928.
Dn: 12222-1, Bn: 3/C 4, Bt: 22.11.1928.
Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 9, Bt: Ocak 1933.
Dn: 12222-1, Bn: 3/C 7, Bt: 2.7.1929.
Dn: 12222-1, Bn: 3/C 8, Bt: 2.7.1929.
Dn: 12222-1, Bn:4/G 1, 9, Bt: 31 Ocak 1931.
Dn: 12222-1, Bn:4/G 6, Bt: 31 Ocak 1931
Dn: 12222-1, Bn:4/A 3, 2/C 10.
Dn: 12222-1, Bn:2 /B 11, Bt: 24 T. E. 1931.
Dn: 12222-1, Bn:4/G 7, Bt: 31.1.1931
Dn: 12222-1, Bn: 2/D 14.
Dn: 12222-1, Bn: 2/D 13, Bt: 5.12.1934.
Dn: 12222-1, Bn: 2/E 1, Bt: 17.1.1935.
Dn: 12222-1, Bn: 2/E 8, Bt:2.2.1935.
Dn: 12222-1, Bn: 2/E 2, 2/E 8 Bt: 18.1.1935.
Dn: 12222-1, Bn: 2/E 3, Bt: 2.1.1935.
Dn: 12222-1, Bn: 2/G 11, Bt: 12.11.1941.
Dn: 12222-1, Bn: 4/A 3, Bt: 5.2.1932.
Dn: 12222-40, Bn:4/F 14.
Dn: 12222-45/3, Bn: 7/G 1, 2, 3, 4, Bt: 25.1.1933.
Dn: 12222-45/3, Bn: 7/F 3, 4,5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, Bt: Ocak 1933.

B- GAZETE VE DERGİLER

Alemdar, İleri, Millet Yolu, Resmi Gazete, Tan, Türkçe İstanbul, Harp Tarihi Vesikaları
Dergisi, Yakın Tarihimiz

C- KİTAP VE MAKALELER

- Cebesoy, Ali Fuat (2002), *Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü*, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.
- Göztepe, Tark Mümtaz (1978). *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cehenneminde*, Sebil Yayınevi, İstanbul.
- Halıcı, Şaduman (2015), "San Remo Görüşmeleri: Vahideddin, 'Bir' İttihatçı ve 'Üç' Yüzellilik", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 11, Sayı 22, s. 267-303.
- "Kâzım Özalp Anlatıyor", *Yakın Tarihimiz*, C. 2, Sayı 22, 26 Temmuz 1962, s. 260-262.
- "Osmanlı Sarayının Son Günleri 18/19", *Yeni Sabah*, 5 Nisan 1950/6 Nisan 1950.
- Sarıbey, Selim (1943). *İstiklal Harbinde Mudurnu-Bolu-Düzce*, Aydın Halkevi Yayını, Aydın.
- Sarıhan, Zeki (1994). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. II, Ankara: TTK.
- Sarıhan, Zeki (1995). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. III, Ankara: TTK.
- Topuzlu, Cemil (1982). *80 Yıllık Hatıralarım*, (Yay. Haz. Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer (1999), *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul.